

Kultúra határok nélkül kutatási jelentés

Prof. dr. habil. Bodó Barna¹

Bevezetés 2

1. Elméleti keret – fogalomkészlet, elméleti háttér, politikai környezet 4

1.1. Lokalitas, határ, régió – funkciók, értelmezések 4

1.2. Határmenti együttműködések – keret és forma 16

1.3. Határmenti politika – európai közös politika 21

2. Kutatás 30

2.1. Általános megjegyzések 30

2.2. Alapadatok, megoszlások 31

2.3. Határon átnyúló együttműködések 41

Következtetések 45

¹ A szerző munkatársa: Brînzan-Antal Krisztina.

Bevezetés

Jelen kutatás a pitvarosi székhelyű Nonprofit Hagyomány Alapítvány által futtatott EFOP-5.2.2-17-201700028 kódszámú Kultúra határok nélkül projekt része. A projekt a Transznacionális együttműködések felhívás keretében az Európai Unió és a magyar kormány által nyújtott anyagi támogatással valósul meg. A projekt általános célja hozzájárulni a határon átnyúló kulturális együttműködés területén tevékenykedő szakemberek munkájának segítéséhez az egész Kárpát-medencében, segíti a helyi közösségek felzárkózását valamint közösségfejlesztők hálózati együttműködését.

A kutatás előkészítésében, a megvalósításában és az eredmények értékelésében a következő szervezetek illetve személyek vállaltak szerepet:

- A kutatási céljait, az általános és sajátos elvárásokat a **Nonprofit Hagyomány Alapítvány** munkatársi közössége dolgozta ki.
- Kutatási kérdőív elkészítése, próbalekérdezés: **Magyar Civil Szervezetek Erdélyi Szövetsége** (dr. habil. Bodó Barna – kérdőív, Brinzan-Antal Krisztina – próbakérdezés).
- Kutatás megszervezése, lekérdezés irányítása: **Nonprofit Hagyomány Alapítvány és Összetartozunk Szövetség**. Akcióterület: Magyarország és Románia határon átnyúló együttműködésben részt vevő (testvértelepülések) civil szervezetei és önkormányzatai.
- Kutatás eredményeinek a feldolgozása, adatbevitel, alapmegoszlások kiszámítása: Brinzan-Antal Krisztina (**MCSZESZ**)
- Kutatási eredmények elemzése, értelmezése: Bodó Barna (**MCSZESZ**)

A projektbe összesen 42 partner vett részt, Magyarországról 18 önkormányzat és 12 civil szervezet, az erdélyi partnerek száma 12, ebből önkormányzat 1.

A kutatás révén a következő feladatok körvonalazódtak:

1. A kérdéskörrel kapcsolatos társadalmi kihívásokkal és azok kezelésével kapcsolatos rendelkezésre álló speciális szakmai tudásanyag bővítése.

2. Az együttműködés erősítése a Duna stratégia országai és a visegrádi országok szakpolitikai szakértői és civil szereplői között.

3. A szakpolitikai tudásanyag és a projektben végrehajtott kutatások eredményei olyan formában elérhetővé váljanak, amelyek a jövőbeli szakpolitikai tervezést és végrehajtást, valamint a mindennapos szakmai munkát segíteni tudják (szakmai ajánlások megfogalmazása).

A helyzetelemzés kiinduló tétele: A Visegrádi Együttműködés és a Duna Stratégia országait sok közös kulturális, gazdasági, és intézményi jellemzőjük köti össze, és a köztük lévő együttműködés fejlesztése folyamatosan napirenden van. Ezekben a Kelet-közép-európai országokban jelentkező társadalmi kihívásokban sok a közös, ezek közös kutatása és a szakpolitikai intézkedésekkel kapcsolatos tapasztalatok határokon átnyúló megosztása jelentősen hozzájárulhat a szakpolitikai tervezés és végrehajtás minőségének emeléséhez, és a kihívások hatékonyabb kezeléséhez.

A kutatás központi kérdései: az együttműködések jellege, intenzitása, forrásai, az intézményi együttműködés.

Célként fogalmaztuk meg, hogy a szakpolitikai tudásanyag és a projektben végrehajtott kutatások eredményei olyan formában elérhetővé váljanak, amelyek a jövőbeli szakpolitikai tervezést és végrehajtást, valamint a mindennapos szakmai munkát segíteni tudják. Két vagy több országban fellelhető jó szakmai gyakorlatokat azonosítják, egyeztetik és kutatás keretében megismerik. A kutatásról kutatási zárójelentés készül.

1. Elméleti keret – fogalomkészlet, elméleti háttér, általános politikai környezet

1.1. Lokalitas, határ, régió – funkciók, értelmezések

Az író Tüskés Tibor vallotta: „A szülőföldet nem választjuk, szerencsés esetben a szülőföld választ minket. Úgy, hogy családot, otthont, anyanyelvet ad, fölnevel, beleköt a világba. Ebben az értelemben egy fővárosi, ötödik kerületi bérház éppúgy lehet szülőföld, mint egy kis falu vagy egy magányos vasúti őrház.” Illyés Gyula határozottabb nála: „Szülőföldként azt a tájat fogadjuk szívünkbe, ahol még viaszpuha szúzi agyunkba a világról az első élményeket fogadtuk be. Ezért egy életen át hálásak vagyunk.”

A lokalitas megközelítésében a látószög erősen szubjektív, ahol az érzések, a személyes élmények és emlékek, az emberi példák dominálnak. A lokális információk iránti érdeklődés elsődleges indítéka az emberi élet, a társadalmi mozgás történetileg kialakult térbeli tagolódása. Az etológus Csányi Vilmos így vélekedik erről: „A legkülönbözőbb kultúrákban élő emberek csoportjai közösen, vagy tagjai egyénileg megjelölnek, birtokba vesznek, védelmeznek egy területet. Hogy ezt miként teszik, a mindenkori kultúra függvénye, de maga a területhez való vonzódás jelensége a kultúrától független általános jelenség. Veleszületett térfoglaló viselkedés.”² Eötvös József ezt így értelmezte: „Az egész hazát csak eszmében foghatjuk fel, így azon szeretet, mellyel az egyes falujához vagy községéhez ragaszkodik, tulajdonképp azon kapocs, mely őt a hazához köti.”³ Szűcs Jenő a történész tovább viszi a gondolatot: „A szülőföld szeretete konkrét érzés; a patriotizmus: absztrakt érzés.”⁴

Hagyományosan három szintet, szférát szokás megkülönböztetni: a helyi (lokális), az országos (állami vagy nemzeti), az egyetemes (globális), illetve ezek között léteznek átmenetek, mint pl. a regionális, vagy a kontinentális. Vegyünk pár példát. A Vizsolyi Biblia a faluban és a szomszédos Göncön kivételes lokális emlék, érték, egyúttal a magyarországi református egyháztörténet és a magyar irodalomtörténet kiemelkedő teljesítménye, ugyanakkor az ötszáz éves európai protestantizmus, közelebbről a kálvinizmus története sem tárgyalható az ismerete nélkül. Vehetjük akár Széchenyi István életművét, amely több helyszínen – Nagycenken, Pesten, Pozsonyban és még egy sor településen – helyi jelentőséggel bír, munkássága viszont a magyar történelem, a polgárosodás meghatározó része, és kapcsolatai, vonatkozásai révén egyetemessége is nyilvánvaló. Fordított irányból nézve: az 1848-as európai polgári forradalmak sorába illeszkedik a hazai revolúció, ám a március 15-i események konkrét tényei egyértelműen a helytörténet tárgykörébe tartoznak; világörökségi és vitathatatlan nemzeti, tehát kettős érték Tokaj-Hegyalja tájjellegű szőlő- és borkultúrája.

Az idézett hármas tagolódással kapcsolható össze a huszadik század három meghatározó tendenciájának együttes jelenléte. Politológusok vallják, hogy a világban három fontos jelenség figyelhető meg egymáshoz kapcsolódóan: a globalizáció, a regionalizáció, a lokalitas. Mindhárom komplex, átfogó jelenség, ezért számos tudományág (a gazdaság-, a

² Csányi Vilmos: *Az emberi természet. Humán etológia*. Budapest, Vince, 1999.

³ Eötvös József: *Vallomások és gondolatok*. Budapest, Magyar Helikon, 1977.

⁴ Szűcs Jenő: A nemzet historikuma és a történetiszemléket nemzeti látószöge. In: *Nemzet és történelem*. Budapest, Gondolat, 1974.

társadalom- és a kultúratudományok, az ökológia, az informatika) vizsgálja, de számol ezekkel a politika, élénken foglalkozik vele a helyi közélet, főleg a lokális és nemzeti hagyományok állnak a honismereti mozgalom, a civil szféra középpontjában. Könnyen kimutatható – akár a múlt, akár a jelenre vagy a jövőre vonatkoztatva – a három folyamat egymásra épülése, egymásba kapcsolódása és kölcsönhatása, ugyanakkor ellentéte is.⁵

A *globalizáció* fogalma a hatvanas-hetvenes évek fordulóján jelent meg, közismertté a Római Klub⁶ első, 1972-es jelentése következtében vált, miután a Földünk sorsáért aggódó tudósok, később környezetvédő aktivisták is elkezdtek foglalkozni a globális környezetvédelmi problémákkal. A fogalom eredeti jelentése arra utal, hogy világunk távoli részei mára összeértek, a környezetszennyezés (de nemcsak ez) nem egyszerűen helyi, hanem határokon túlnyúló probléma lett, az emberi tevékenységeknek az egész bolygóra kiterjedő hatásai vannak (savas eső, ózonlyuk, éghajlatváltozás stb.). Elterjedt a R. Dubos által 1972-ben útjára indított jelszó és elv, amely azóta a fenntartható fejlődésért küzdő mozgalmak egyik jelmondata, ismerjük: „Gondolkozz globálisan, cselekedj lokálisan!” A globalizáció egyik legfőbb jellemzője a világ összekapcsoltsága. Ma már az emberi civilizáció, a gazdasági tevékenység az egész bolygóra kiterjed. A nemzetközi kereskedelem, a pénzügyi tevékenységek a nemzetek feletti globális szinten működnek, és ennek következményeként a tevékenységek hatása globális méretűvé válik (pl. pénzügyi válságok, környezetszennyezés). Civilizációnk gazdasági és kulturális kiterjedése hasonlít a birodalmak kiterjedéséhez, de van egy lényeges különbség: már az egész bolygóra kiterjed a rendszer. Emiatt kívülről nem jöhet már kritika, csak rendszeren belülről.⁷ A globális kérdések és kihívásokra választ csak mi (emberiség) fogalmazhatunk meg.

Regionalizáció/regionalizmus. A regionalizmus egy meghatározott régió, terület lakosságának közös identitásérzése, illetve a szóban forgó terület számára szélesebb körű autonómia megszerzésére való törekvése. A regionalizáció pedig ettől eltérően, azt az eljárást jelöli, amely elvezet a régiók létrehozásához, beleértve az önkormányzati státusz megszerzését is. A rescaling az a reform, amely megváltoztatja az adott ország közigazgatásának térbeli szerkezetét, a közigazgatási egységek méretét. Tágabb értelemben azt a folyamatot is ezzel a kifejezéssel illetik, magyarul a léptékváltás kifejezéssel lehet leginkább visszaadni a tartalmát, amely bizonyos (társadalmi, gazdasági stb.) tényezők térbeli kiterjedésének, kereteinek az átalakulásához vezet, továbbá, amikor átstrukturálódik a hatalom szerkezete, a hatalom „átugrik” egyik szintről a másikra. A léptékváltás egyszerre jelent tehát formai (földrajzi) és tartalmi változást – elsősorban a helyi kormányzási szintet érinti. A méretgazdaságossági előnyök reményében, illetve a közszolgáltatások megszervezésével szembeni technikai, minőségi igényeknek való megfelelés érdekében végrehajtott integrációk nyomán Európa sok országában (különösen Skandináviában, Németországban, majd az Egyesült Királyságban) lényegesen nagyobb méretű helyi

⁵ Beszteri Béla: A lokalitás mint a globalizáció ellensúlya, *Comitatus*, 2001. 9.

⁶ A Római Klub célja, hogy elősegítse a „világproblematikának” nevezett világméretű problémák megértését a döntéshozók és a közvélemény körében. Nem hivatalos szervezet; 100 tagja – mintegy 40 országból, beleértve a Nyugat, a Kelet, valamint a harmadik világ országait – a tudományt, az oktatást, az üzleti életet, valamint kormányokat és nemzetközi szervezeteket képvisel. Első jelentése: D. L. Meadows et al. *The Limits To Growth* (A növekedés határai) 1972.

⁷ Fidrich Róbert: *Globalizáció és környezet*, Magyar Természetvédők Szövetsége, Budapest. 2002.
<https://mek.oszk.hu/01400/01449/01449.htm> letöltve 2019.11.15.

önkormányzati illetékességi területek alakultak ki. Egyre többet beszélünk a régiók Európájáról, miközben a régiók helyzete és a regionális reformok rendkívül tarka képet mutatnak. Meglepő talán, de igazán „regionalizált” ország kevés van Európában, olyan, ahol a régióknak alkotmányos státuszuk, ezzel összefüggésben nagy autonómiájuk és egyben domináns szerepük volna. Az is tény, hogy a régió nem méret, sokkal inkább a hatalom vertikális rendszerében elfoglalt hely kérdése. A lezajlott közigazgatási reformok során a régiók fokozatosan érték el jelenlegi, változóan erős pozíciójukat. A decentralizáció folyamatát több belső és külső tényező is támogatta.⁸

A *régió* fogalom alatt – általában – egyedi sajátosságokat felmutató, valamilyen közös jellemzőket magában foglaló, s ezek alapján földrajzilag elhatárolható területi egységet értünk. Értelmezéséről nincs kidolgozva minden társadalmi jelenség térbeli tagozódására érvényes egységes elméleti rendszer. Tágabb értelemben a „térség” szinonimájaként használva a fogalmat, régiókról a társadalmi térszerveződés legkülönbözőbb szintjein beszélünk. A világgazdasági elemzések régiói tulajdonképpen a kontinensek, olykor hasonló jellemzőkkel bíró ország-csoportok (pl. Közép-Európa) is, régióként definiálhatunk országon belüli területi egységeket, de a mai hazai területfejlesztési szóhasználat gyakran néhány településből összeállt kistérségre is ezt a fogalmat alkalmazza. A köznapi gyakorlatban régió alatt az EU NUTS⁹ II. szintű területi egységeit értjük.

A régió tartalmának meghatározásában az egyes tudományterületek között nagyok a szemléleti különbségek. A *természetföldrajzban* az ismert régiófogalomhoz a *táj* fogalma áll legközelebb, mint természeti térkategória, a természeti földrajz alapegysége. A *gazdaságföldrajz* a térségek gazdasági-társadalmi komplexitását emeli ki. Fontos vonása e régióknak, hogy társadalmuk összetartozása a tudati szférában is megjelenik, és e regionális identitásnak egyre jelentősebb kulturális, valamint politikai-érdekérvényesítési vetülete van (regionalizmus). A *szociológia és az antropológia* az etnikai-kulturális, szellemi-tudati összetartozásra teszi a hangsúlyt. A francia Bourdieu és a finn Paasi például a régió fogalmát az identitás fogalmával társítja, a régiót, mint szociológiai-szociálpszichológiai-antropológiai jelenséget kezelik. A régió ebben a felfogásban különbözik a hely földrajzi fogalmától, melyet a társadalom-földrajzosok nagyobb része területi egységnek tekint.¹⁰ A *politológia* a hatalom megosztásának folyamatában fogalmazza meg a régiók szerepét. A *jog, illetve az igazgatástudomány* szemléletében fontos tényező az intézményesült irányítási funkció.

A régió fogalmára az Európa Tanács Helyi és Regionális Önkormányzati Állandó Konferenciája a következő meghatározást adta: „A régió olyan közigazgatási egység, amely közvetlenül a központi igazgatási szint alatt helyezkedik el, önálló politikai felelősséggel felruházott, mely politikai önállóságot választott testület által, vagy ennek hiányában a régió

⁸ Regionalizmus és területi kormányzás.

https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0050_13_regionalizmus/ch02s05.html letöltve 2019.11.10.

⁹ NUTS rendszer. A Nomenclature des unités territoriales statistiques szókezdő betűiből álló kifejezés (Területi statisztikai rendszer némenklatúrája) az EUROSTAT annak érdekében hozta létre, hogy megeremtsse a regionális statisztikák számára a területi szintek egységes rendszerét. A NUTS rendszer már az 1970-es évek elejétől létezik, statisztikai adatgyűjtési célból, de 1988-tól használják a közösségi politikában. A NUTS rendszernek van 3 regionális és 2 lokális szintje.

¹⁰ Paasi, Anssi. A régiók fejlődése és a regionális identitás kialakulása, *Tér és Társadalom*, 1989.3.

szintjén a közvetlenül alatta levő önkormányzati szint által delegált tagokból álló testület vagy szervezet gyakorolja”.¹¹

Általánosságban elmondható, hogy míg egy állam, egy ország eleve adott, pontosan lehatárolt, addig a régiókat szükséges azonosítani, kijelölni. A régió latin eredetű szó (rego, regere – regio, regno, regnare – regnum), olyan területet jelent, amely kisebb, mint a szuverén állam, amelynek a részét képezi. A regionális tudományban három régiótípus különíthető el: a homogenitáson alapuló régiólehatárolás; a belső kapcsolatok jellegén, intenzitásán alapuló régiólehatárolás, vagy csomóponti régió; és a fejlesztéspolitikai célú régiólehatárolás, tervezési vagy programozási régió. A három régiótípus jellegzetes tulajdonságokkal bír, s a különböző gazdaságfejlesztési elképzelések, modellek is többnyire ezekre a sajátosságokban rejlő különbségekre vezethetők vissza.

A *lokálitás* értelmében a hely birtokba veszi a maga múltját, megkonstruálja a maga történelmét, (helyi) univerzumot hoz létre. A lokálitásba ezúton beköltöző emlékezet rendeltetése szerint elhelyezi ezt a partikularitást a történelem idő- és térbeli dimenziójában.

A lokális értékek szeretetéhez és tiszteletéhez erős identitásérzés társul, és ennek tudatában az egyén tenni is akar az adott közösségért. A tudati mozzanatokkal (alapos és reális ismeret, megbecsülés) és a cselekvő közreműködés szándékával gazdagított változat a lokálpatriotizmus. Hoppál Mihály szerint a helyi hagyományok, hitek, szokások, erkölcsök, életmódok stb. ismerete, megbecsülése kikezdehetetlen bázisa a kulturális pluralizmusnak: „A helyi közösségek évszázados létükkel bizonyították képességüket, hogy alkalmazkodni tudnak környezetükhöz mind ökológiai, mind pedig társadalmi értelemben, vagyis hogy a szomszédos népcsoportok képesek egymás mellett élni, megőrizve sajátos kulturális arculatukat.”¹² S innen már csak egy lépés más népek gondolatvilágának, más államok teljesítményének toleráns megértéséhez, általában az emberiség által teremtett értékek elismeréséhez.

Appadurai¹³ számára a lokálitás mindenekelőtt kapcsolatokat és kontextusokat jelent, és nem fokozatokat vagy térbeliséget. A lokálitást fenomenológiai minőségnek tekinti, melyet a társadalmi közvetlenség érzete, az interaktivitás technológiai, és a viszonylagossá vált kontextusok közötti kapcsolatsor hoz létre. Ez a fenomenológiai minőség, mely a cselekvőerő, társulási hajlam és a reprodukтивitás különböző változataiban fejeződik ki, elsődleges jellemzője a lokálitásnak, mint kategóriának. A lokálitás önmagában is törékeny vívmánya a társadalomnak. Még a legmeghittebb, térben körülhatárolt, földrajzilag elszigetelt helyzetekben is gondosan kell őrizni a lokálitást a különböző támadásokkal szemben, amelyekről, időtől és tértől függően, az emberek más-más fogalmat alkotnak. Sok társadalomban olyan a határok veszélyzónák, ezek különleges rituális felügyeletet igényelnek. Más típusú társadalmakban eleve nyitottak a társadalmi kapcsolatok, és lehetőséget adnak bizonyos szomszédságok folytonos feloldódására. Megtörténik, hogy az ökológia és a technológia kényszeríti ki a házak és a lakott területek állandó átalakulását, s így járulnak hozzá a társadalmi instabilitás és nyugtalanság helyi érzetéhez.

¹¹ Balázs István: Gondolatok a regionalizációról. *Közigazgatási Füzetek*, 1993. 10.

¹² Hoppál Mihály: Kultúra, innováció és tradíció. *Magyar Szemle*, 2006. 102.

¹³ Appadurai, Arjun: A lokálitás értelmezése, *REGIO* 2001.3. Eredeti megjelenés Arjun Appadurai The Production of Locality. In *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996.

Ebben a kontextusban válik fontossá a lokalitás és a *szomszédság* értelmezése. Meghatározó, hogy miként viszonyul a lokalitás, mint a társadalmi élet egyik aspektusa a szomszédságokhoz, mint szubsztantív társadalmi formákhoz. A lokalitásnak a szomszédsághoz fűződő kapcsolatát miként határozza meg a közelmúlt történelme, különösen a nemzetállam világméretű válsága? A szomszédságok kontextusának társadalmi része – azaz a többi szomszédság ténye – felidézi az etnotáj (ethnoscape) gondolatát. Ezt a meghatározást Appadurai azért vezette be, hogy elszakadjon attól az elképzeléstől, mely szerint a csoportidentitásoknak szükségszerű velejárójuk, hogy a kultúrákat térbelileg elkülönített, történelmileg öntudatlan, és etnikailag homogén formáknak kell látnunk. Az etnotáj gondolata különösen a 20. század vége felé válik szembeötlővé, amikor az emberi helyváltoztatás, a képzetek tűnékenysége és a nemzetállamok tudatos identitás-termelő aktivitása alapvetően bizonytalan és távlati jelleget kölcsönöz a társadalmi életnek. A szomszédságok bizonyos fajta (társadalmi, anyagi, környezeti) területekkel szemben képzelik el, termelik meg és tartják fent magukat, ezért szintén kontextusokat igényelnek és termelnek, amelyekkel szemben önmagukat értelmezhetik. A szomszédságok paradoxnak tűnhetnek, hiszen egyszerre létrehozzák és igénylik a kontextusokat. A szomszédságok etnotájként elkerülhetetlenül tudatában vannak más szomszédságokkal való kapcsolatuknak, ugyanakkor úgy cselekszenek, mint az interpretáció, az érték és az anyagi gyakorlat autonóm szomszédságai. Így a kapcsolatokban kidolgozott lokalitás nem azonos azzal a lokalitással, amelyet a szubjektumok termelésének és a tér kolonizációjának mindennapjaiban gyakorlati értéként jelenik meg.

Ha változnak a szomszédok, változik a kapcsolat. Az európai kontinens politikai-uralkodó, majd államterületi szakaszainak alakulását a permanens átrendeződéssel jellemezhetjük. Ez vonatkozik nemcsak a „barbár”, de a keresztény Európa időszakára nézve is. A nemzeti és áttekinthető európai történelmi atlaszok különösen a korai időszakokra vonatkozóan – nem minden esetben azonos módon ábrázolják a területi viszonyokat. Ebben – az adathiányok mellett – az is szerepet játszik, hogy vannak országok, melyekben a „mindenkori” állapotok feltárása volt az elsődleges szempont, s voltak és vannak országok, melyek az éppen aktuális területük „visszavetített” jellegét tartották a legfontosabbnak.

A várostervezésben és más szakterületeken használják a szomszédsági egység fogalmát, amely mára a közösségfejlesztésnek is egyik alapfogalma, mert a szomszédság a helyi közösségi munka fizikai, de mint viszonyrendszer, pszichikai tere is. A szomszédságot tehát térben szemléljük, de a közelben megvalósuló együttlétként, gyakran helyi csoportként is. Külön építészeti, gazdasági és kulturális súlypontja van, amely városépítészeti jelzésekkel világosan elkülönül a többi városrésztől. Lakóinak tudatában áttekinthető, átélhető, megélhető egységként rajzolódik ki. Ez a tagolás arra épít, hogy sikerül az emberekben felkelteni az összetartozás, az otthoniasság érzését és a felelősségtudatot. A szomszédság a köznyelvből a közösségfejlesztés alapfogalmává vált. A szomszédsági munka: az adott település (rész) átfogó, több szálon futó, öntevékeny, esetenként szakember által is segített, a helyi (megyei-, országos) hatóságokkal, szervezetekkel és intézményekkel, valamint egymással is párbeszédet folytató közösségek és a bennük zajló folyamatok, amelyek az ott élők viszonyrendszerének kifejeződései.

Elemzésünk következő kulcsfogalma a *határ*. A határ, mint társadalomtudományi kérdés – egy ideje divattéma. Egymást érik a határral kapcsolatos gazdasági, kulturális, szociális,

környezetvédelmi, katasztrófa-elhárítási kérdéseknek szentelt konferenciák, s a téma felértékelődését tovább fokozta az Európai Unió regionális politikája, vagyis a pályázati kiírások és különböző programok. A témának szentelt kiadványok közül kiemelkednek az átfogó kutatási jelentések, de komoly figyelmet érdemelnek azok a gyűjteményes kötetek is, amelyek egy határtérségre vonatkozóan fognak csokorba részkérdésekre vonatkozó tanulmányokat. És akkor még nem utaltunk azokra a helyi kiadványokra, amelyek sok esetben az előbb idézetteknél jelentősebb mértékben hatnak ki a határon átnyúló kapcsolatok alakulására.

Tényként kezelhetjük, hogy a határon átnyúló együttműködések kérdése politikailag meghatározott. A kezdeti érdeklődést a kommunista határok 1990-es felszakadása okozta, a ki- és felszabaduló polgár természetes lépése a szomszédolás. Ennek mikéntje, az infrastrukturális lehetőségek (hosszú ideig: a hiányuk) ugyanakkor ki is jelölték a feladatot: elérni-kialakítani olyan közlekedési lehetőségeket, hogy a határ túloldalán elő ne csak virtuálisan, hanem valóságosan is szomszéd legyen. Mivel ez a kérdés a helyi politika számára többnyire megoldhatatlannak bizonyult, az érdeklődés sem alakult a továbbiakban a kezdeti fellángolás mértéke alapján prognosztizálható módon.

A határmentiség hosszú időn át gyakorlati kategória volt, aminek legalább két oka van. Egyrészt nagymértékben opportunitásokhoz, a praxis pillanatnyi lehetőségeihez kapcsolódott, ezért fel sem merült, tudományos vizsgálata a lehetőségek, tünékeny és esetleges adottságok kihasználásán túli – stratégiaileg is számottevő – hasznot hozhat; másrészt a határ olyan segédfogalom volt, amelynek teljesen marginális szerep jutott a társadalomtudományi entitások megfogalmazásakor, azaz abban a paradigmában, amely a társadalomtudományok tárgyát meghatározta.¹⁴

Böröcz József szerint a társadalomtudományok középpontjában „egy elméletileg megindítóan pontatlan, empirikusan soha nem dokumentált fantom” állt, az „egyén analógiájára elképzelt – önálló, öntevékeny, öncélú, önmagára reflektáló, s kizárólag belső viszonyai által meghatározott –, végső soron végletesen magányos társadalom fantomja”.¹⁵ Ezek szerint a társadalmi entitásokat belső lényegük határozza meg, határaik teljesen másodlagosak, és az egymással határos entitások érintkezését, „ütközéseit” csupán belső lényegeik, „esszenciáik” találkozása szabja meg, amelyhez képest a határ, mint az érintkezés dinamikájának és szabályozódásának a helye teljesen másodlagos.

A határ lényegét konstituáló szerepéről először az antropológiában kezdtek beszélni, akkor, amikor a különböző emberközösségeket nem „kollektív lényegük” szerint, hanem a közösségi gyakorlatot is figyelembe véve kezdték vizsgálni. Ugyanezt a nemzetközi kapcsolatokban csak a gyakorlatok jóval nagyobb komplexitásának a figyelembevételével lehet megtenni, ezért itt a határ fogalma – ha túl akarunk tekinteni az adminisztratív-jogi formalizáláson – újabb paradigmikus nehézségbe ütközik. A nemzetközi migráció, a katonai- és geopolitika kapcsolatrendszer, a globális piacok, a centrum–periféria mozgások mind azt dokumentálják, hogy a politikai határok, amelyek a határ eddigi jogi-adminisztratív formalizáltságát adták, nagyon eltérő, de egyben sokrétű dinamizmus „helyévé” alakultak.

¹⁴ Bakk Miklós – Szász A. Zoltán: Uniós határmentiség a Kárpát-medencében forrás. In: *rEUsearch. Az Európai Unióhoz való csatlakozás hatása a határon átnyúló kapcsolatokra, agráriumra és kereskedelemre*. Innovatio Kutatóműhely, Szeged, 2010, p.10-14.

¹⁵ Böröcz József: A határ: társadalmi tény. *Replika*, 13. évf., 47–48. sz. (2002. június) 133. o.

Ennek a komplexitásnak a paradigmaticus megragadására Böröcz azt a metaforikus konstrukciót javasolja, amelyet Georg Simmel *Híd és ajtó* című esszéjében¹⁶ fogalmazott meg. Simmelnél a *híd* metaforája a „kapcsolódás akarását” jelenti; a híd „pozitív szándék”, mely a kettészakíttóság legyőzésére irányul. „A hídmetafora társadalmi jelentése így »vonzás, összekapcsolás, egyesítés«: az egység, amely győzelmet arat valamely társadalmilag konstruált kettészakadtság fölött”. A másik határfunkciót a német szociológus az *ajtó* metaforájába sűríti, ami viszont az „átkelőhely” fogalmának felel meg. Közismert, az ajtónak két lehetséges állása van: zárva/nyitva, vagyis a 0/1; s ennek a két állapotnak a segítségével „a köz hatalom a »kint« és a »bent« közötti áramlásokat szabályozza”. A politikai határra alkalmazva: „[a] határ azon pontok összessége, ahol a társadalom beveti és/vagy pihenteti az állami szuverenitás szétszakítási technológiáit”. „A határ: ajtókkal felszerelt híd.”¹⁷

A személyek „áramlásának” társadalmi „híd”-intézményeit elsősorban az erős társadalmi hálózatok, a történelmileg felhalmozódott társadalmi tőke adja, az a kapcsolatrendszer, amely vonzóan hat a határt átlépők társadalmi fogadtatására. Itt természetesen olyan társadalmi tőkéről van szó, amely kulturális alapokon tud újjáépülni. Ott például, ahol a XX. századi határrendezések mesterséges, sem földrajzi, sem etnikai térszerkezethez nem illeszkedő határokat hoztak létre, a korábbi társadalmi kapcsolatháló és a természetes piacok mesterséges átvágása a társadalomban involúciós folyamatokat indított el, belső perifériákat hozott létre, ugyanakkor azonban e belső perifériáknak most jobbak az esélyei az új, fejlesztést jelentő határmentiségi modellek kialakításában.

Meghatározó, hogy miként viszonyul a lokalitás, mint a társadalmi élet egyik aspektusa a szomszédságokhoz, mint szubsztantív társadalmi formákhoz? A lokalitásnak a szomszédsághoz fűződő kapcsolatát miként határozza meg a közelmúlt történelme, különösen a nemzetállam világméretű válsága? A szomszédságok bizonyos fajta (társadalmi, anyagi, környezeti) területekkel szemben képzelik el, termelik meg és tartják fent magukat, ezért szintén kontextusokat igényelnek és termelnek, amelyekkel szemben önmagukat értelmezhetik. A szomszédságok paradoxnak tűnhetnek, hiszen egyszerre létrehozzák és igénylik a kontextusokat.

A metaforikusan meghatározott határfunkciók Böröcz szerint nagyon jól leírják a *feltételes társadalmi kizárás és beengedés (contingent closure)* mechanizmusait, amelyeknek konkrét vizsgálata a határszociológia tárgya lehetne. Böröcz és Appadurai szerint hat áramlástípust különíthetünk el, amelyekben az így leírt kizárás-beengedés-mechanizmus érvényesül, ezek: 1) az emberek, 2) az áruk s bennük a pénz és a tőke, 3) a közvetlen fizikai kényszerek (illetve a velük való fenyegetés), 4) a technológiák, 5) a kulturális tartalmak, beleértve a közismert „információkat”, valamint a magas és alacsonyabb művészetek megnyilvánulási formáit, valamint 6) az eszmék áramlásai.¹⁸

A határvonalak több szempont szerint vizsgálhatóak, bizonyos esetekben vonalként, máskor pedig térbelileg jelennek meg. A választott kritériumok alapján (ezek széles skálája használható, miközben meglehetősen változatos jellegük lehet) a határok különféle tipológiája azonosítható: természetes és mesterséges határok; gazdasági és kulturális határok;

¹⁶ Georg Simmel: Brücke und Tür. In Georg Simmel: *Das Individuum und die Freiheit. Essays*. Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag, 1909. 2–12. o. idézi Böröcz: i. m., 134. o.

¹⁷ Böröcz i.m.

¹⁸ Uo. 135.o.

etnikai, nyelvi és vallási határok; zárt, részlegesen nyitott és nyitott határok; szubszekvens (kiegészítő), antecedens (előzetes), átfedő és reliktumhatárok; legális és konceptuális határok; hagyományos, kronografikus,¹⁹ strukturális, organikus és harmonikus határok. A határ szerepét idő szempontjából aránylag dinamikusan fejlődő jellemzőnek tekinthetjük. A határ szerepét illetően egyes történelmi időszakokban az európai térben két jelentős szakasról lehet beszélni. A 19. század közepéig a határok hatalmi eszközként szolgáltak, és körülhatárolták az uralkodó területét és vagyonát. A társadalom elsősorban a társadalmi ranglétra bipoláris szerkezetén alapult (jobbágy–hűbérúr). Napjainkban az egész világon jelentős túlsúlyban vannak a nemzetiségi/etnikai határok, s ha a határvonal nem egyezik meg a lakosság nemzetiségi (esetleg a vallási) összetételével, ez a nem demokratikus rendszerekben, de a fiatal és éretlen demokráciákban is a lakosság gondolkodásában gyakran problémaként jelenik meg.

A *határok jellegét* illetően Illés Iván közel két évtizede megjelent alapvető munkáját idézem²⁰, aki Közép- és Délkelet-Európa országairól készített átfogó elemzést. A vizsgálata 18 országra terjed ki (Dél- és Kelet-Németország, Ausztria, Adriai-Olaszország, Csehország, Szlovénia, Lengyelország, Szlovákia, Nyugat-Ukrajna, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Szerbia, Macedónia, Albánia, Románia, Moldova, Bulgária, Görögország és természetesen Magyarország), ezt a térséget nevezi Közép- és Kelet-Európának. Első közelítésben zavarónak tűnhet, hogy egyes nagyobb országok (Németország, Olaszország és Ukrajna) esetében nem az állam egész területét, hanem annak csak egy részét vizsgálta. Illés szerint Közép- és Délkelet-Európa országainak gazdasága instabil és elmaradott, a demokrácia még gyenge, az országok egymással való kapcsolatában feszültségek vannak. Megállapítja, hogy a reformfolyamatok legnagyobb ellenzői a társadalmi átalakulás vesztesei közül kerülnek ki. Illetve, hogy a térség lakónépességének száma úgy alakult, hogy a gazdag országokban a gazdag régiók népessége nő gyorsabban, a szegény országokban pedig a szegényebbeké. A népességarányok változása a gazdag országokban a térbeli kiegyenlítődéssel irányába hat, a szegényekben a különbségek növekedése irányába.

A vizsgált nagyrégió 16 nemzet fő lakóterülete, de további 8, más meghatározás szerint 10 egyéb nemzethez tartozó kisebbség él itt. Az önálló állammal rendelkező nemzetek népességének jelentős hányada kisebbségben is él. Munkája egyik saroktétele hogy a rendszerváltás után az egész térség politikai tagoltságában a regionális faktornak szerepe meghatározó. Illés az országok fejlettségét illetően azt mutatja ki, hogy a térség országainak gazdasági fejlettsége közötti különbség növekszik: 1913-ban a legalacsonyabb (Bulgária) és a legmagasabb (Németország) szint közötti különbség 2,8-szeres volt. 1993-ban, ha a valutaárfolyam szerint mért GDP-különbségektől eltekintünk, akkor is látható, hogy a vásárlóerő szerinti különbség kétszer akkora, mint 1913-ban, 5,3-szeres. Az európai átlaghoz viszonyítva Csehország elmozdulása 59 ponttal lefelé, Olaszországé 73 ponttal felfelé történt. A tendencia egyértelmű, valamennyi „nyugati” ország – beleértve Görögországot is – felfelé, valamennyi keleti ország lefelé mozdult el ezen a skálán. Minden jel arra mutat, hogy a szovjet hegemonia alatt töltött negyven év olyan örökséget hagyott hátra a politikai,

¹⁹ Kronografikus irat: királyfelirat, amely csak egy hadjáratot örökít meg, vagy uralkodási időre utal.

²⁰ Illés Iván: *Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Átalakulás, integráció, régiók*. Dialóg Campus, Budapest-Pécs, 2002. Studia Regionum sorozat 19. kötete.

gazdasági, jogi és emberi viszonylatokban, magatartásformákban, amelyek meghaladása nehezebbnek bizonyult a várakozásnál.

Illés Iván szerint a határok rosszabb esetben nyílt sebek, jobb esetben behegedt sebhelyek a Föld arcán, a határok mindig a társadalom és a gazdaság térbeli folytonosságát megszakító, az emberek, a termékek és az információk áramlását valamilyen formában megnehezítő, vagy lelassító akadályt képeztek még legliberalizáltabb és spiritualizáltabb formájukban is. Különösen így volt ez a huszadik században, amikor a nemzetállami kizárólagosság jegyében az egyes országok teljesen önkényesen alakították intézményeiket, szabályaikat, sok helyen teljhatalmat gyakorolva polgáraik felett. Ilyen körülmények között a határmentiség szükségszerűen periférikus helyzetet jelentett, a határ az ismert világ vége volt, azon túl az ismeretlen és gyakran elérhetetlen terület. Közép- és Délkelet Európában ez volt jellemző. Ez az a része Európának, ahol a határok jelentősége és kihatásai különösen nagyok: a kontinens e részén túlnyomó részben kicsi, kontinentális országok vannak, amelyeket hosszú szárazföldi határok választanak el egymástól. 18 ország van, amelyek Európa területének 13,8 százalékát, népességének 18 százalékát képviselik, de határaik az európai szárazföldi határoknak közel 60 százalékát teszik ki. Területüknek mintegy 60%-a határmenti területnek minősül, és itt él lakosságuknak is közel 60%-a. A megfelelő arányszámok az Európai Unió tagországaiban csak 21,5 ill. 15,2%-ot tesznek ki.²¹ A térség országaiban tehát a határmentiség következményei a lakosságnak lényegesen nagyobb hányadát érintik közvetlenül, mint Európa más országaiban.

Földrajzi szempontból a történelmi államhatárok egy jelentős része egyben földrajzi választóvonal is, ahol a határ nemcsak politikai, hanem földrajzi akadály is. A közép- és délkelet európai határoknak 27%-át (3900 km) jelentősebb folyók alkotják, 18%-át (2700 km) hegységek gerince alkotja. A mai határok 55%-a azonban semmiféle földrajzi akadályt vagy választóvonalat nem képez. A természeti határoknak azonban mindmáig van jelentősége. A folyók – a folyás mentén – egyrészt összekötnek, megkönnyítve a szállítást és kapcsolattartást, másrészt – hidak híján – a két partot el is választják egymástól. Ez az oka, hogy egyes határszakaszokon a folyók ma is inkább elválasztanak, mint összekötnek. A természetes határoknak más szempontból is jelentősége van. Folyamvölgyek, árterületek, valamint magas hegységek egyébként is az értékes természeti ökoszisztémák, ritka növény és állatfajok leggyakoribb előfordulási helyei. A határmenti fekvés ezen ökoszisztémák zavartalan fejlődését talán még inkább elősegítette, hiszen a határ léte a mezőgazdasági tevékenységet, az építkezést és a túrizmust sok helyen évtizedekig korlátozta. Nem véletlen, hogy az érintett országok nemzeti parkjainak mintegy kétharmada közvetlenül a határok mellett van. Ez a helyzet szinte kötelező az együttműködésre. Végül a határ természeti jellege a kapcsolatokra más formában is hatással van.

Közlekedési szempontból a határszakaszokat egymástól határátkelőhelyek sűrűsége és kiépítettsége különbözteti meg. A 16000 km határon összesen 215 nemzetközi közúti határátkelőhely van: átlagosan 75 km-enként egy. A különbségek azonban szélsőségesek: a cseh-szlovák határon 15 km-enként, a bolgár-görög, a román-ukrán, a moldován-ukrán határon 250-300 km-enként van egy határátkelőhely. Ha mindenütt legalább 50 km-enként

²¹ Az Európai Unió definíciója szerint határmenti régióknak minősülnek a térség azon, a NUTS 3 besorolásnak megfelelő, közigazgatási egységei, amelyek határai részben az országhatárral azonosak. Magyarországon ezek a NUTS 3 egységek a megyék, a 19 megye közül 14 minősül határmenti körzetnek.

egy-egy határátkelő meglétét el kívánják érni, akkor is rövid időn belül a térségben mintegy száz új nemzetközi határátkelőhelyet kellene létesíteni. A határátkelőhelyek ilyen súlyos hiánya annál is inkább nehezen érthető, mivel – az infrastruktúra nem kielégítő fejlettsége ellenére – a határokon átvezető utak és vasutak száma korábban lényegesen nagyobb volt. Ismert, hogy Európa ezen térségében a határok jelentős része nem túl régi keletű, a ma határokkal elvágtott területek egy része korábban sűrű hálózattal volt összekötve. Felmérések szerint a határokon átvezető épített utaknak a 18 országban ma csak 40%-át használják állandóan használható nemzetközi határátkelőhelyként: egyeseket csak kishatár-átkelőként a szomszédos országok polgárai használhatják, mások csak a nap meghatározott óráiban, ismét mások csak ünnepnapokon és végül sok egyáltalán nem átjárható. A vasutaknál a határokat átszelő vonalak 70%-a van határátkelőként használatban, de egyes helyeken ennél sokkal rosszabb a helyzet: a határokon áthaladó vasutak jelentős részét felszedték, lebontották. A Szászországot és Csehországot elválasztó – érchegységi – határt a 19. század elején 15 vasútvonal szelte át, ma 4. Az egykori Kelet-Poroszország Oroszország és Lengyelország között megosztott északi és déli felét egykor 7 vasútvonal kötötte össze: ma egy sem. Szlovénia és Magyarország mai határán a 20. század elején még két vasútvonal haladt át; ma egy sem és most nagy költséggel kell egyet újjáépíteni.

Magyarország közúti határátkelőinek a száma 2020-ban 120, a vasúti átkelőké 29 és van még 2 folyami átkelő. Ma Szlovákia felé közúti 36, vasúti 9; Ausztria felé közúti 39, vasúti 7; Szlovénia felé közúti 9, vasúti 1; Horvátország felé közúti 7, vasúti 3, folyami 2; Szerbia felé közúti 8, vasúti 2; Románia felé közúti 16, vasúti 5; Ukrajna felé közúti 5, vasúti 2. Ha figyelembe vesszük az egyes határszakaszok hosszúságát (Szlovákiával 679 km, Ausztriával 356 km, Szlovéniával 102 km, Horvátországgal 355 km, Szerbiával 164 km, Romániával 453 km, Ukrajnával 137 km), akkor a határok közúti átjárhatósága a következő képet mutatja: a határátkelő átlagos távolsága Ukrajnával 27,4 km, Romániával 28,3 km, Szerbiával 20,5 km, Horvátországgal 50,7 km, Szlovéniával 11,3 km, Ausztriával 9,1 km, Szlovákiával 18,9 km, a közúti határátkelő közötti távolság átlagosan 18,7 km, ha vasútiakat is ide vesszük, akkor 15,1 km-nyi határszakaszra jut egy határátkelőhely. Ezzel Magyarország a kelet-közép-európai uniós tagállamok rangsorában az élen helyezkedik el (A többi szóban forgó ország esetében a közúti határátkelőhelyek átlagos, a határszakasz mentén mért, távolsága a következő: Szlovénia – 31 km; Csehország – 36,5 km; Szlovákia – 43,7 km; Lengyelország – 56,3 km; Bulgária – 113,1 km; Románia – 114 km.)

A személyek mozgásának a standardját az Európai Uniót meghatározó négy alapszabadság – az áruk, a szolgáltatások, a személyek és a tőke szabad mozgása – adja. A személyek szabad, határmenti közlekedésének egyik, teljesen formális „híd”-eleme a határokon való átkelés konkrét lehetősége. Ennek jogi kereteit ma már az EU-n belüli vízummentesség és a schengeni szabályok adják (Magyarország 2008. január elsején csatlakozott a schengeni övezethez, Románia számára 2011 óta halasztódik a befogadás), konkrét infrastrukturális lehetőségeit pedig a közlekedési lehetőségek és a határátkelő. Ez utóbbiak száma érdekes mutató lehet.

A személyek „áramlásának” társadalmi „híd”-intézményeit elsősorban az erős társadalmi hálózatok, a történelmileg felhalmozódott társadalmi tőke adja, az a kapcsolatrendszer, amely vonzólag hat a határt átlépők társadalmi fogadtatására. Itt természetesen olyan társadalmi tőkéről van szó, amely kulturális alapokon tud újjáépülni. Ott

például, ahol a XX. századi határrendezések mesterséges, sem földrajzi, sem etnikai térszerkezethez nem illeszkedő határokat hoztak létre, a korábbi társadalmi kapcsolatháló és a természetes piacok mesterséges átvágása a társadalomban involúciós folyamatokat indított el, belső perifériákat hozott létre, ugyanakkor azonban e belső perifériáknak most jobbak az esélyei az új, fejlesztést jelentő határmentiségi modellek kialakításában.

A legújabban államhatárrá vált határok néhány helyen különösen paradox közlekedési helyzetet hoztak létre: a romániai Galați-ból (Galacból) Odesszába vezető vasútvonal ma hatszor(!) metszi az ukrán-moldován határt mielőtt eljut Odesszába, a Belgrádot a tengerparttal összekötő – újonnan épült – vasútvonal egy rövid szakaszon boszniai területen halad, stb. Ezen új közlekedési problémák csak hozzáadódnak az első és második világháborúban létrejött határok okozta közlekedési nehézségekhez, amelyek közül sok vonal használatának rendezésére mindmáig nem került sor.

Etnikai, szociológiai szempontból ismét több határszakasz-típussal találkozunk. Az első a „klasszikus” típus, amikor a határ két oldalán ugyan különböző nyelvű, etnikumú lakosság él, de azok több évszázada egymás mellett élnek és közöttük szoros gazdasági és egyéb kapcsolatok létezt(n)ek. Ez a legkevésbé problémás forma, ahol a helyi hatóságok, de a központi kormányok is, ha nem folytatnak szélsőséges nacionalista politikát, közösen igyekeznek elősegíteni az együttműködést, a kapcsolatok szorosabbra fűzését. A közép- és délkelet európai térségben ez a „klasszikus” típus jelen van, de nem alkot túlnyomó többséget. Ilyen a szlovák-lengyel határ, ilyen nagyrészt a magyar-horvát, vagy magyar-osztrák határ is. Második típusként kell említeni azokat a helyzeteket a vizsgált térségben, amikor a határok menti együttélésnek nincs régi múltja vissza. A nagyarányú népességmozgások, áttelepítések következtében számos olyan határszakasz van, ahol az elmúlt fél évszázadban odatelepített népesség él, akiknek a határ túlsó oldalán élőkkel semmi kapcsolata nem volt, és akikre hosszú ideig félelemmel vegyes gyanakvással néztek és ahol a görcsök, előítéletek csak az utóbbi években kezdtek oldódni. Az együttműködés a központi kormányzatok támogatása ellenére is csak nehezen kezd kialakulni, e támogatás nélkül, csupán helyi kezdeményezésre pedig még nehezebben. Ilyen volt a német-lengyel, a német-cseh és a cseh-osztrák határ, és még mindig ilyen a lengyel-orosz (kalinyingrádi) határ. És végül vannak határok, ahol a határ két oldalán ugyanazon etnikum él, korábban együvé tartozó területeken, a szétválasztás viszonylag újabb keletű, a határ két oldalán élőknek néha szoros rokoni kapcsolatok is összefűzik. A helyi lakosság szorgalmazza az együttműködést, a határok átjárhatóságát. Sajnos a nacionalista politikák gyakran éppen e határokon akadályozták meg az együttműködések intézményesítését és előrehaladását.

Gazdasági szempontból a határmenti területek gazdasági fejlettsége, ill. a fejlettségi szintek különbözősége érdemel figyelmet. A gyakorlat azt bizonyítja, hogy az együttműködés kialakítása a legkönnyebb hasonló, vagy legalábbis nem nagyon különböző fejlettségű térségek között valószínűsíthető meg. Minél nagyobb a fejlettségi különbség, annál több feszültség léphet fel illegális migráció, fekete munkavégzés, az ár- és bérkülönbségek kihasználásán alapuló fél-legális, vagy illegális tevékenységek, az eltérő környezeti elvárások, normák formájában. A hagyományos nagy szakadék az Európai Unió külső határainál állt és áll fenn. Ez a szakadék még ma is nagy, de csökkenő tendenciájú. Vegyük figyelembe, Nyugat Magyarország ma az EU átlagos fejlettség 55 %-án, Burgenland pedig 75 %-án áll, akkor a különbség már nem túl nagy, bár kétségtelen, hogy ez a közeledés a bérszínvonalakban még

nem igazán mutatkozik meg. Az utóbbi években azonban egy másik szakadék kezd kialakulni a visegrádi országok keleti határain. Ez a szakadék arányaiban már ma is nagyobb, mint a nyugati, hiszen keleti magyar megyék az EU színvonalának 35 %-án, a velük határos román területek annak 20%-án, az ukrán és szerb területek pedig annak jelenleg 10 százalékán állnak. Ezekben a térségekben tehát az osztrák határon előforduló jelenséget figyelhetünk meg, csak éppen saját szemszögünkből ellenkező előjelű gondokkal kell szembenéznünk.

A kortárs folyamatok kereteire utalva állítja Süli-Zakar István²²: Közép-Európa keleti részén az államszocialista rendszerben – a határ menti területeket teljesen figyelmen kívül hagyó – központilag irányított állami gazdaság (ágazati, nagyvállalati) döntései és a településfejlesztési források központi elosztása szabta meg a területi folyamatokat. A megyékre (megyeszékhelyekre) ruházott helyi érdekérvényesítés és a támaszkodás a helyi erőforrásokra, a megyei központi területekre korlátozódott. A periferezáló térségek alig kerültek közvetlen kapcsolatba a nemzetközi gazdasággal. Példaként említhetjük meg, hogy a Kárpátok Eurorégió területét kisebb-nagyobb határ menti megyék és vajdaságok alkotják, mégis a Debrecenben 1993-ban megszületett euroregionális együttműködést nem az érintett önkormányzatok vezetői, hanem az egyes országok külügyminiszterei írták alá. A helyi önkormányzati vezetők lényegében csak statisztáltak az aktusnál.

A rendszerváltást követően Kelet-Közép-Európa országai számára is szükségszerű kényszerré vált a határok, illetve a határtérségek átértékelése, a térségi kohézió erősítése. Az évtizedekig uralmon lévő szocialista gazdaság – a reá jellemző hierarchikus és centralizált struktúra következtében – teljesen érzéketlen volt a távolságokra, a földrajzi fekvésre. Az egyes országok gazdaságának integrálódása a nemzetközi munkamegosztásba az állami külkereskedelmi szervezeteken keresztül, azaz a fővárosokon keresztül történt. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok szempontjából nem volt jelentősége annak, hogy hol települtek a termelők, vagy a fogyasztók. Abban a helyzetben az, hogy a szomszéd ország üzleti partnereitől egy határmenti termelő, vagy fogyasztó csak kis távolságra élt, lényegében semmilyen előnyt nem jelentett. A rendszerváltást követően megszűnt a központi külkereskedelmi vállalatok monopóliuma, s a vállalkozások, sőt az egyének is direkt kapcsolatokat építettek ki a határokon keresztül. Ez az új helyzet követeli meg a határok és a határon átnyúló kapcsolatok lényegi átalakulását Kelet-Közép-Európában.

Egyre inkább jellemző a tulajdon, döntések, kapcsolati hálózat vonatkozásában helyi gazdaság kiépülése. Fontos szereplővé lépett elő a helyi önkormányzat, új szereplők a civil társadalmi szervezetek (helyi és tájegységi egyesületek, társulások). A változások dacára a határmenti területek érdekérvényesítése terén még sok a tennivaló, s a dolgok természeténél fogva alig módosult a kormányzati szerep. Az átalakuló Kelet-Közép-Európában a területfejlesztés fő bázisát még ma is a költségvetési források területi újraelosztása jelenti, bár az EU fejlesztési alapok szerepe növekszik, amelyek jelentősen erősítik a térségi kohéziót. Lényeges viszont, hogy az autonómmá váló helyi gazdaság egységei maguk döntenek el, hová települjenek, hol fejlesszenek stb. Felmérték, hogy az egyes települések, térségek milyen előnyökkel rendelkeznek a különböző gazdasági tevékenységekhez. Ez már önmagában is a területi különbségek erősödéséhez vezet, mivel láthatóvá váltak azok a települési hátrányok,

²² Süli-Zakar István: A határok és a határon átnyúló kapcsolatok átértékelődése Kelet-Közép-Európában, In *Közép-Európai Közlemények*, 2009. 4-5.

melyeket az állami tulajdonú gazdaság nem piaci jellegű települése és szociális paternalizmusa elfedett. Ennek ellenére Lengyelország, Szlovákia vagy Magyarország, Románia keleti határmenti területei a beruházások számára nem kínáltak valós előnyöket a kilencvenes években, és a harmadik évezred első éveiben sem.

Közép-Európa keleti felén is a határok „légiesítése” révén sor kerülhet a határ két oldalára kényszerült városok egykori szoros kapcsolatainak föllevenítésére. Gazdasági hálózatok jönnek létre és Kelet-Magyarország határhoz közel fekvő nagyvárosai a jövőben fontos részét alkothatják a Köztes-Európa formálódó nemzetközi városrendszerének.

1.2. Határmenti együttműködések – keret és forma

A határokon átnyúló együttműködés célja, hogy erősítse és elősegítse a lakosság és az intézmények jószomszédi kapcsolatait a határ mindkét oldalán, és nem csak a határ közelében, de az ország belső területein is. Emellett fontos, hogy a lakosság számára lehetővé tegye életminőségének javítását. A terület társadalmi-gazdasági fejlődését elősegíthetik a szomszédos országok határmenti területeinek partnerei is, a belső feltételek (főleg jogi), természetesen az illető államok külpolitikai irányvonalának kölcsönös tiszteletben tartása mellett.

A határmenti régiók gyakran a legszegényebbek közé tartoznak Európában, ez több tényező együttes hatása: a perifériális és gyakran relatíve elszigetelt elhelyezkedés, a természetes gazdasági központoktól való távoli elhelyezkedés, a nem kellőképpen fejlett infrastruktúra, a fő közlekedési folyosóktól való nagy távolság, vagy a jogi, közigazgatási és egyéb rendszerek közötti különbségek. A határmenti régiót a térbeli és funkcionális feltételek összekapcsolásával lehet meghatározni, amit nem csak a távolság, de az illető régióknak az ország többi részétől való különbségek is meghatároznak.

A határon átnyúló kapcsolatok értelmezhetők a határmentiség fogalmi halójában is, de ha erre korlátoznánk, akkor leszűkítenénk az önkormányzatok és helyi közösségek kapcsolatépítési lehetőségeit, hiszen a nem határmenti települések ettől a kapcsolati formától elesnének. A határmentiség a centrum-periféria viszonyrendszerben általában fejletlenséget, kedvezőtlen gazdasági és társadalmi mutatókat jelentett. Éger György szerint ezek a térségek nem csupán az állami, de az egyéni újraelosztási feltételek szerint is vizsgálандók.²³ A határmenti térségekben általában az egyén munkahelyszerzési lehetőségei minimálisak, igen nagy az elvándorlási kényszer. A határmentiség a posztkommunista országokban perifériát jelent, olyan társadalmi-gazdasági közeget, ahol a nagypolitika szándékainak – a határ (védő)gát jellegének – megfelelően alig történik valami, a helyi kezdeményezések az országos politika függelékeként jöhetnek létre a legjobb esetben. Ez a térségtípus infrastruktúra-szegény, a határon átjárás igénye természetellenes helyzetekhez vezet: egymástól pár kilométerre levő települések között (például a magyarországi Kübekháza és a romániai Óbéd közötti) pár kilométer helyett félszáz kilométeres körbejárásra volt – és az évenkénti 1-2 ünnepélyes határnyitást leszámítva van meg ma is – szükség. A határmentiség alapélménye fél évszázadon át a fokozott kiszolgáltatottság volt. A határmentiség es a periferikus mivolt nem azonos, figyelmeztet Éger György, ő a határmentiséget a periféria

²³ Éger György: *Multietnikus határtérségek Közép-Európában*. In: REGIO 1993/3.

sajátos eseteként kezeli, mégis sok esetben, így Temes megye esetében a két kérdést kezelhetjük egyazon jelenség-együttes megnyilvánulásaként. A határmenti kapcsolatokat jelentősen befolyásolja a szomszédos országok közötti viszony. Amennyiben ezt politikai, társadalmi feszültségek terhelik, a határmenti térségek a potenciális közeledés helyett az egymásnak feszülés terepévé válnak.

A határmenti együttműködések szereplői nagyobb hazánk, Európa szintjén társak. Az eltérések, sokféleség és heterogenitás mellett Európa jellemző vonása a 20. század második felétől talán az integrációra való törekvés, ezt mutatja az Európai Unió fejlődésének története. A rendszerváltást követően, az 1990-es években Közép-Kelet-Európában számos ország jött létre szétválással, a nemzeti identitás nemzetállami keretekben való megfogalmazásának igénye önállósodási folyamatokat indított el, ma már azonban ezen országok többsége is egyértelműen az Európai Unió keretei közt, ezek számára is meghatározó fontosságú az együttműködés. Az integráció, a közös keretekben történő fejlődés a közép-kelet-európai országok esetében a felismert és elfogadott közös érdek és szándék, akkor is, ha időnként vitákkal és nézetkülönbségekkel terhelt, de mégis mindenki által elfogadott alapelveken nyugszik. Ezen alapelvek egyike Európa valamennyi népe számára a harmonikus, kiegyensúlyozott fejlődés és jólét, amely az egyes országok és régiók közti életszínvonalbeli különbségek mérséklését is célul tűzte ki, a gazdagabb és nagyobb jólétben élő régiók anyagi tehervállalásával, a szolidaritás elvének érvényesítésével. Sokféleség jellemezte és szolidáris Európa – ez a vízió. Európa mind történelmi múltja, mind természeti adottságai tekintetében olykor szélsőséges eltéréseket mutat. Társadalmi-gazdasági vonatkozásait tekintve nagy különbségek jellemzik, amelynek szempontjából a legfontosabb választóvonal az EU keleti határán húzódik.

Az együttműködések befolyásoló tényezők lehetnek összekötő vagy elválasztó jellegűek. Összekötő tényezők: földrajzi helyzet; éghajlati viszonyok; közös történelem; közös kulturális gyökerek; gazdasági fejlődés; gazdasági szerkezet; kereskedelmi kapcsolatok, néha a hasonló nyelv; néha a közös célok és hasonló stratégia. Elválasztó tényezők: különbségek a hasonló eljárások adminisztrációs igényességében; különböző adórendszerek; különböző jogi rendszerek és módszerek; elégtelen határokon átnyúló piacok és szolgáltatások; különböző szintű területi tervezés és regionális fejlesztés; nem összehangolt környezetvédelem és hulladékgazdálkodás; különböző valuta; néha a nyelv nagyfokú különbözősége (ennek a jelenségnek példája Románia és Magyarország).

A különbségek tolóerőként és szívóhatásként egyszerre jelentkeznek. Foglalkoztatottság, képzés, a cégek versenyképessége, infrastrukturális befektetés, információs társadalom, kutatás és a környezet minősége – megannyi kérdés, ugyanannyi felelősség. Az egyes tagállamokban és régiókban működő hatóságok és gazdasági szereplők felelőssége ismert. De ennél többről van szó. Az új elem felelősségen túli *szolidaritás*. Az európai szolidaritást valójában már az Európai Unióról szóló szerződés preambuluma is megemlíti. Az EU-Szerződés meghatározza, hogy a Közösség fellép a gazdasági és társadalmi kohézió megerősítése, különösen a különféle régiók fejlettségi szintjei közötti eltérések csökkentése érdekében. A tagállamok ezért vállalják és tekintik fontosnak a közösség szolidaritását megtestesítő európai alapok – a strukturális alapok és a Kohéziós Alap – által támogatott európai regionális politikát. E politikának azonban a pénzügyinél nagyobb szerepe van. Célja nemcsak az erőforrások újraelosztása, hanem hogy újakat hozzon létre a régiókban, a helyi

szinten rejlő lehetőségek támogatásával. Ezáltal hozzáadott értékkel erősíti a fejlesztési tevékenységeket, konkrétan az európai dimenziót. Más szavakkal: támogatja az együttes megfontolást és fellépést, és előmozdítja a regionális fejlesztés európai modelljét, ahol az európai régiók lehetőséget kapnak az egyre globalizálódó világban.

A határon átnyúló (határmenti) együttműködés a szárazföldi vagy tengeri határok mindkét oldalán lévő régiókra kiterjed. Ezek helyzete eltérő: némelyek virágzó, fejlett régiók, mások elmaradott, és nagyon fejletlen infrastruktúrával rendelkező térségek. Jellemző rájuk az, hogy egyes régiók hiába hosszú ideje szomszédosak, nem szoktak hozzá az együttműködéshez. Ez erőforrás-vesztéshez vezetett több területen: kettős infrastruktúra, illetve a szállítás, az energetika és a társadalmi mobilitás terén fennálló következtelenségek miatt. A határon átnyúló együttműködés fokozott jelentőségű az európai integrációt illetően. Az Unió külső határai esetében is kulcsfontosságú szerepet játszik. Másodikként a nemzetek közötti (transznacionális) együttműködést említhetjük, amely nagyobb, közös területi érdekeltségekkel bíró régiócsoportokra terjed ki, egyes Unión kívüli régiókat is ideértve. A csoportok át is fedhetik egymást. Ilyen módon tizenhárom régiócsoportot állapítottak meg, például a nyugat-mediterrán, az alpesi, a CADSES (közép-európai, adriai, dunai, délkelet-európai) és a karib-tengeri területet. Minden európai régió részt vett az ilyenfajta együttműködésben. Végül a régióközi (interregionális) együttműködés különféle kritériumok szerint hálózatokban kapcsol össze területi közösségeket az Unió regionális beosztására való tekintet nélkül, és az így együttműködő régiók nem kellett egymás mellettiek legyenek.

Közép-Európa keleti felén is a határok „légiesítése” révén sor kerülhet a határ két oldalára kényszerült városok egykori szoros kapcsolatainak föllelőítésére. A városi vonzáskörzetekre, s a helyi gazdaság vállalatközi kapcsolataira támaszkodó gazdasági körzet hagyományos építkezése visszaszorul, s a helyét a nagyvárosok nemzetközi rendszere (a határ két oldalán lévő, de fejlesztésüket összehangoló eurometropoliszok), illetve a hozzájuk tapadó, gazdasági hálózatok veszik át. Ezen a téren kiemelkedő fontosságúnak tekinthető Debrecen és Nagyvárad határon átívelő együttműködése, eurometropolisszá fejlődése. Különösen kedvező helyzetbe kerültek a határok közelében fekvő nagyvárosok, amelyek kapuváros/gateway-funkcióik következtében multinacionális vállalatok, szervezetek bázisaiként jelentős beruházásokat vonzzanak. Az ilyen kapuvárosoknak megélnékül diplomáciai, pénzügyi életük, nemzetközi marketingszerepük, felsőoktatásuk jelen-tősége, ugrásszerűen megnő konferenciaturizmusuk. Ez a szerepkör – speciális adottságaik révén – különösen Debrecen, Szeged, Békéscsaba és Nyíregyháza számára jelent fejlődési lehetőséget.

Nyugat-európai példák alapján azt reméltük – már a kilencvenes évek elején –, hogy a korábbi korszakkal ellentétben, a határtérségekben sokoldalú interregionális kapcsolatok kialakítására lesz lehetőség, amelyeknek a Kelet-Közép-Európában megindult politikai változások adhatnak új dimenziót. A remények jórészt teljesültek, s napjainkra olyan sajátos geostratégiai helyzet alakult ki, amelyben alapvetően megváltozott a határ két oldalán fekvő régiók kapcsolata. Együttműködésük a korábbiaktól lényegesen eltérő, új alapokon épülhet tovább a korábbi és az újabb NATO-kibővülés, illetve az EU-hoz való csatlakozások révén. Magyarország és szomszédai viszonylatában a határregiók, euróregiók és eurometropoliszok kialakulásának feltételei országoként eltérőek. A hét szomszédos ország vezetői (néhány kivételtől eltekintve) politikai nyilatkozataikban támogatják az együttműködéseket. Azonban

– Ausztria kivételével – Magyarország szomszédai új, vagy újjáalakult nemzetállamok, amelyek centralizáltan működnek, s a regionális és helyi szereplőknek csekély mozgásteret hagynak, a szubszidiaritás elvét nem alkalmazzák, ráadásul a határon átnyúló együttműködésekkel szemben nacionalista gyanakvással élnek. Így a CBC együttműködések gyakran látványos (állami szintű) deklarálása is alig-alig párosul tartalmi lépésekkel, s a diplomáciai jellegű kinyilatkoztatásokat inkább csak az EU-s PR-munka volt. Pedig a világgazdaságban – különösen Európában – olyan változások következtek be, amelyek megkövetelik a határok és a határon átnyúló kapcsolatok lényegi átértékelését. Az egyre inkább elmélyülő – és meghatározó jellegűvé váló – nemzetközi munkamegosztás és térségi kohézió szükségszerűen a tőke, a munkaerő és a termékek határokon átívelő mozgásához vezet. A határterületek ennek következtében mélyreható funkcióváltozáson mennek keresztül, mert a továbbiakban már nem csupán az államok peremén fekvő térségek léphetnek be ezekbe az együttműködésekbe.

Az Európai Unióban különbséget tesznek a közvetlen és közvetett határokon átnyúló együttműködés között. A közvetlen határokon átnyúló forma különböző országok és régiók között történik, melyek közös határszakasszal rendelkeznek, ami előnyt jelent ezen országok számára, amelyek közös célok eléréseért dolgoznak. A közvetett határokon átnyúló együttműködés olyan országok és régiók együttműködésének formája, melyek nem rendelkeznek közös határszakasszal. A határokon átnyúló együttműködés két-vagy többoldalúan végrehajtott nemzetközi kapcsolati forma, olyan országok között, melyek közös határszakasszal rendelkeznek, és bizonyos előnyök valamint közös célok eléréseért dolgoznak. Ezek közé a célok közé tartozik a gazdasági növekedés, a régiók tartósan fenntartható fejlődése, vagy a különböző országok jogalanyai közötti együttműködés támogatására irányulnak. Egy másik értelmezés szerint a határokon átnyúló együttműködés a városok kapcsolatait erősíti a határ mindkét oldalán. Képes arra, hogy a határt saját fejlődésének pozitív lehetőségévé alakítsa át. Ez különösen fontos olyan régiók esetében, melyek az Európai Unió külső határainak mentén helyezkednek el. A közös együttműködésnek köszönhetően ezek a régiók közösen azonosíthatják a konkrét kihívásokat és lehetőségeket, melyeket a közöttük húzódó határ tesz lehetővé.

O. J. Martinez²⁴ a határmenti régiók következő típusait különbözteti meg: elidegenedett határmenti régiók (a határmenti régiók lakosai egymás számára idegenek), együtt élő határmenti régiók (a lakosok kapcsolatot tartanak fenn), egymástól kölcsönösen függő régiók (a határmenti régiók lakosai baráti kapcsolatokat létesítenek), integrált határmenti régiók (a határmenti régiók lakosai a közös egész részét képezik).

A határokon átnyúló együttműködés, a határokon átnyúló kapcsolatok, mint folyamatok összességének kifejeződése, amelyek az államhatár egyik oldalán található területnek, a másik oldalon lévő terület potenciáljától való függését eredményezik. A kezdőlökést az ilyen kapcsolatok létrejöttéhez a határokon átnyúló együttműködés keretén belül, a földrajzi környezet kiválasztott társadalmi-gazdasági elemeinek kereslete és kínálata közötti különbségek adják a határ két különböző oldalán lokalizált régiókban. Minden tevékenységi forma, melyek során az államhatár közvetlen átlépésére kerül sor, határokon átnyúló

²⁴ Martinez O.J. *Border people. Life and society in the U.S. – Mexico borderlands*, The University of Arizona Press, Tucson. 1994.

aktivitásoknak számít. A határmenti régiók közötti együttműködés úgy értelmezhető, mint a külső (objektív, törvényhozói) és belső (szubjektív) tényezők kölcsönhatásának eredménye. A határokon átnyúló együttműködésnek lehet hivatalos formája (alátámasztott együttműködésről szóló szerződések és kölcsönös megállapodások, két vagy több egyenrangú partner aktív részvételével) és nem hivatalos formája. Az Európai Határmenti Régiók Szövetsége szerint (2000) a nemzeti határokon túlnövő együttműködés határokon átnyúló, nemzetek közötti vagy régiók közötti jellegű lehet, miközben a határokon átnyúló együttműködés közvetlen szomszédi együttműködést jelent, melyeket a határmenti regionális és helyi intézmények által szerveznek, az élet minden Intézményi formájukat illetően a határmenti együttműködések igen változatosak, bizonyos típusok azonban azonosíthatók.

A legnagyobb számú határmenti együttműködés az Eurorégió nevet és formát vette fel. Az első Eurorégió – a „par excellence Eurorégió”, amely csak ezt a nevet viseli mindenféle további földrajzi helymeghatározás nélkül – a német-holland határon jött létre 1958-ban, egy évvel a Római Szerződés aláírása után. Intézményei, működési szabályzata, legalábbis elvileg, mintául szolgált minden további eurorégió számára. Az eurorégiókat általában közvetlenül a határok mentén mindkét országból megyényi területek alkotják és céljuk konkrét határmenti együttműködések megvalósítása. Mára az eurorégiók száma meghaladja a félszázat, és ennek több mint a felében kelet-közép-európai országok vesznek részt. Bár az Eurorégió megmaradt alapvetően német-holland intézménynek, a létező eurorégiók közül 28 Németország és Hollandia határai mentén jött létre, azokat lényegében hézag nélkül lefedve. A többi, nem a német határon fekvő kelet-európai eurorégió viszonylag friss keletű és inkább csak a nevet vették át, mint a funkcionáló intézményrendszert. Az első magyar részvétellel létrejött eurorégió, a Kárpátok Eurorégió – öt ország igen jelentős területeire kiterjedve – valójában sem túldimenzionált nagyságrendjében, sem funkcionálásában nem felel meg az eurorégiók meghatározásának. A Duna-Körös-Maros-Tisza magyar-román-szerb eurorégió működése rapszodikusnak mondható.

Habár az eurorégiók nem azonos jogi formák vagy szervezetek, ennek ellenére sok közös vonással rendelkeznek, ezek elsősorban a következők: állandóak; tagjaiktól elkülönül, önálló jogalanyisággal rendelkeznek; saját adminisztratív, műszaki és pénzügyi forrásokkal rendelkeznek; saját, belső döntéshozatallal rendelkeznek.

Nézzük meg a mechanizmusok alakulását Magyarország és szomszédai határmenti együttműködéseit. Annak ellenére, hogy korántsem könnyű feladat, összeállítottam Magyarország működő (?) eurorégióinak a teljességre törekvő, de a felsorolt társulások meg szervezetek eredményességét, hatékonyságát és/vagy teljesítményét értékelni semmiképpen sem szándékozó lajstromát. Jegyzékünk a következő: 1) Alpok–Adria eurorégió, 2) Bihar–Bihar eurorégió, 3) Dráva–Mura eurorégió, 4) Duna eurorégió, 5) Duna–Dráva–Száva eurorégió, 6) Duna–Körös–Maros–Tisza (DKMT) eurorégió, 7) Hajdú-Bihar–Bihar eurorégió, 8) Hármaskörös eurorégió, 9) az Interrégió nevet viselő eurorégió, 10) Ipoly eurorégió, 11) Ister-Granum eurorégió, 12) Kárpátok eurorégió, 13) Karszt-Bódva eurorégió, 14) Kassa-Miskolc eurorégió, 15) Muránia eurorégió, 16) Neogradiensis eurorégió, 17) Nyugat-Pannon eurorégió, 18) Sajó–Rima eurorégió, 19) Ung–Tisza–Túr eurorégió, 20) Vág–Duna–Ipoly eurorégió, valamint 21) a Zemplén eurorégió. Ezek az eurorégiók – eredeti szervezeti formájukban vagy Európai Területi Együttműködési Csoportosulássá (*European*

Grouping for Territorial Cooperation – EGTC) alakulva – ma már Magyarország összes határmenti övezeteit bevonták valamilyen együttműködési keretbe.

A másik forma az un. munkaközösség (Arbeitsgemeinschaft ARGE, Communité de Travail CT). Ezek rendszerint jóval nagyobb területet és több területegységet foglalnak magukba, és nem annyira konkrét egyedi projektek megvalósítására törekednek, mint inkább az együttműködési lehetőségek feltárására, az adott területre átfogó fejlesztési program, terv kidolgozására, tapasztalatcserére a legkülönbözőbb területeken. Magyar részvétel szempontjából ebbe a körbe tartozik a már említett Alpok-Adria Munkaközösség (19 régió részvételével), a Dunamenti Régiók Munkaközössége (35 tagrégióval). Az említett Kárpátok Eurorégió is sokkal inkább e kategóriába illik bele, csak annak idején az eurorégió név sokkal hangzatosabbnak tűnt, mint a korábban kissé lejáratott munkaközösség elnevezés.

A területi együttműködések nem voltak hatékonyan megvalósíthatóak a szabályozás hiánya, illetve az eltérő tagállami szabályozás miatt. A Régiók Bizottsága ezért a helyi szereplők együttműködésének megkönnyítése és az uniós források hatékonyabb felhasználása érdekében 2006-ban kezdeményezte egy új európai jogi eszköz, az ETT (angolul EGTC) létrehozását. Az ETT (Európai Területi Társulás, angolul EGTC, european grouping for territorial cooperation) az Európai Unió első olyan jogi eszköze, mely jogi személyiséget és keretet nyújt az európai önkormányzatok és régiók együttműködésére, az uniós támogatások hatékony felhasználására. A csoportosulás legalább két tagállam vagy harmadik állam szereplőit (helyi önkormányzat, regionális hatóság vagy az állam) fogja közös szervezetbe. A székhely szerinti állam joga alkalmazandó a csoportosulás jogviszonyaira. Az ETT jogi személyiséggel és teljes jogképességgel rendelkezik, önálló jogalanyként léphet fel. A csoportosulás saját költségvetéssel, szervezettel és szerződő képességgel rendelkezik, ingó, ingatlan vagyont szerezhet, bíróság előtt eljárhat. A tagok közösen választják meg az igazgatót, illetve hozzák létre a tagok képviselőiből álló közgyűlést. Az EU-s Rendelet szerint csoportosulást alapíthatnak tagállamok, regionális hatóságok, helyi hatóságok és a közbeszerzési irányelv szerinti közjogi intézmények és általános gazdasági érdekű szolgáltatások működtetésével megbízott vállalkozások, illetve ezek társulásai.

Az Európai Határrégiók Szövetsége (Association of European Border Regions) az együttműködések eddig említett formájával ellentétben, nemzetközi és nemzetek felett álló, az a sajátossága, hogy közvetlen szomszédok, regionális és helyi szervek együttműködéséről van szó a határ mentén, az élet minden területén és az együttműködésbe bevonják az összes szereplőt. Szervezettebb, mint a többi kezdeményezés, és régebbi hagyományai vannak (1971-ben alapították) és a határmenti és a határokon átnyúló régiók érdekeit képviseli európai és nemzeti szinten. Mivel szoros kapcsolatot tart fenn az Európa Tanács európai intézményeivel és a nemzeti kormányokkal, jelentős, kulcsszerepet betöltő intézménynek számít az Európai Unió számára a határokon átnyúló együttműködés szempontjából.

1.3. Európai közös politika, határmenti politika

Foglaljuk össze: a határokon átnyúló együttműködés magában foglalja a közvetlen szomszédi együttműködést a gazdaság és társadalom különböző területein a határmenti regionális és helyi intézmények között és bevonja az összes szereplőt. A határokon átnyúló együttműködést úgy is definiálják, mint többé-kevésbé intézményesített, a szubnacionális

szervek közötti együttműködést fő képviselői mindig az állami szervek és a határokon átnyúló együttműködésre azokon a területeken kerül sor, ahol állami ügynökség található. A határokon átnyúló együttműködés a különböző országokban található nemzetközi szervek közötti együttműködésre is utal, miközben ezek a szereplők normális körülmények között nem jogi személyek.

A határokon átnyúló együttműködés olyan tevékenység, amelynek célja, hogy erősítse és elősegítse a lakosság és az intézmények jószomszédi kapcsolatait a határ mindkét oldalán, és nem csak a határ közelében, de az ország belső területein is. Emellett fontos, hogy a lakosság számára lehetővé tegye életminőségének javítását és a terület társadalmi-gazdasági is elősegíthetik a szomszédos országok határmenti területeinek partnerei is, a belső feltételek (főleg jogi) és az állam külpolitikai irányvonalának kölcsönös tiszteletben tartása mellett. Az Európai Unió szabadságon, biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térsége azért jött létre, hogy biztosítsa a személyek szabad mozgását, és magasabb szintű védelmet nyújtson az állampolgárok számára. Az általa lefedett szakpolitikai területek az Európai Unió külső határainak őrizetétől a polgári és büntetőügyekben folytatott igazságügyi, illetve rendőrségi együttműködésig terjednek. Magában foglalja továbbá a bevándorlási és menekültügyi politikákat, valamint a bűnözés (terrorizmus, szervezett bűnözés, számítástechnikai bűnözés, a gyermekek szexuális kizsákmányolása, ember- és illegális kábítószer-kereskedelem stb.) elleni küzdelmet.

A kohézió ügye az integrálódó Európában is a legfontosabb prioritások egyike. Szinte közhely ma már, hogy a 28 (ma 27) tagországot tömörítő Európai Unió kezdetektől fogva nem egyértelműen csak egy nagy integrációs szervezet, hanem olyan értékelt közösség, amely a szolidaritás, a méltányosság és az igazságosság elvéből kiindulva a regionális egyenlőtlenségek, a tagállamok, a különböző régiók és települések közötti fejlettségbeli különbségek mérséklését, az elmaradott térségek felzárkóztatását és fejlesztését tekintette elsődleges céljának. Az elődszervezet, az Európai Gazdasági Közösség (1958) létrejötté óta töretlenül érvényesülő célok az 1970-es évek elején meginduló bővítési politika, az ezredforduló után felgyorsuló keleti bővítések (2004, 2007, 2013) nyomán váltak különösen fontossá, miután az uniós átlaghoz viszonyítva kevésbé fejlett országok nyertek felvételt. Emiatt a fölöttébb heterogén fejlettségűvé vált Közösség regionális politikájának stratégiai elveit még inkább a kohéziós politika határozta meg, amelyet a Római Szerződést (1957) módosító Egységes Európai Okmány (1986) a Közösség egészének harmonikus fejlődését szolgáló gazdasági-társadalmi és szociális összetartozás legfőbb elvi és gyakorlati alapvetéseként újfent deklarált. A területi kohézió fogalma a szó transznacionális határokon átívelő makroregionális értelmében csak később jelent meg az EU kohéziós jelentéseiben. Az EU hatodik, az integráció gazdasági, társadalmi és területi kohéziójáról 2015-ben készített Kohéziós Jelentése kvázi az új dimenziók sorába emeli, illetve a korábbiakhoz képest hangsúlyosabban kezeli a területi kohézió, a regionális kapcsolatok, az innovatív programok, a közös kihívásokra adandó közös válaszok és megoldások keresésének ügyét.²⁵

A regionális politika kiemelt területként a határmenti együttműködések az Európa Unió országaiban növekvő fontosságúak. Az elmúlt évtizedekben létrejött együttműködések

²⁵ Baranyi Béla: Területi kohézió a Kárpát-medencében a regionális tudomány szemszögéből, *Debreceni Szemle*. 2016.1.

különböző típusai (eurorégió, munkaközösség, európai területi együttműködési csoportosulás - EGTC) az évtizedek folyamán hozzájárultak a határok elválasztó hatásának gyengítéséhez, a határ két oldalán élő közösségek közötti kapcsolatok szorosabbá válásához, a jószomszédi kapcsolatok megerősítéséhez. A határ menti együttműködések fő szereplői nem az államok, hanem a helyi, illetve a regionális önkormányzatok, valamint a gazdasági szféra és civil társadalom képviselői. A jellegzetes természetföldrajzi adottságok, a közös történelmi múlt és a népesség tudatában meglévő régiótudat továbbélése következtében a történelmileg szervesen összetartozó határ menti térségek kapcsolatainak fejlődésében a határ ma már nem az elválasztó, hanem inkább a nemzeteket összekötő funkciót erősíti.

A partnerség olyan alapelv, amely vertikális és horizontális formát is ölthet. A vertikális partnerség az EU valamint, a nemzeti, a regionális és helyi szintek között szerveződik. A horizontális partnerségek, a vertikális partnerségek ugyan azon a szinten lévő szervezeti szintek között jönnek létre. Mindkét partnerség kölcsönösen kiegészíti egymást, párhuzamosan dolgozik a projektek és programok irányítása során, a partnerek egyenrangúak, tekintet nélkül az ország méretére. A szubszidiaritás alapelve a regionális és helyi szint megerősítésének szükségességéből indul ki. A partnerországok terveket és programokat készítenek, melyek keretében a potenciális kérvényezők projekteket nyújthatnak be, közös problémájuk megoldásának céljából. Ezek a programok a programterület megfelelő elemzésén alapulnak. A nézőpontok azonosítása alapján az országok különféle prioritások megszabásában állapodnak meg, mint pl. a minőség, pénzügyi eszközök, időbeli terjedelmek és aktivitások.

A határon átnyúló együttműködések szabályozását elősegítő jogi eszközök, valamint az Európai Unió támogatási programjai ösztönzőleg hatottak az Európai Unió belső és külső határai mentén a kapcsolatok fejlődésére. A határ menti együttműködések integráltságának növelésére 2006-ban létrehozott új Európa-jogi, intézményi eszköz az európai területi együttműködési csoportosulás (EGTC). Magyarország az elsők között alkotta meg az EGTC nemzeti szabályozásáról a törvényt, és élen jár az EGTC-k alapításában (2014-ben a 46 EGTC közül 18 magyar taggal rendelkezik). A magyar-szlovák határon működő Ister-Granum EGTC az Európai Unió területén a második bejegyzett szervezet.

Az európai regionális politika fontosabb fejlődési szakaszai:

- 1957: A Római Szerződés preambulumban a szerződő országok kifejezik törekvésüket, hogy „népeik gazdaságait egyesítik, és azok harmonikus fejlődését előmozdítják, az egyes területek közötti különbségeket és a kedvezőtlenebb adottságú területek elmaradottságát csökkentik”.
- 1958: Létrejön két ágazati alap: az Európai Szociális Alap (ESZA) és az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garanciaalap (EMOGA).
- 1975: Létrejön az Európai Regionális Fejlesztési Alap (ERFA), a tagállamok által befizetett költségvetés egy részének a legszegényebb régiók közötti újrafelosztására.
- 1986: Az Egységes Európai Okmány lefekteti a valódi kohéziós politika alapját, amelynek célja, hogy ellensúlyozza az egységes piac által a déli országokra és egyéb hátrányos helyzetű régiókra nehezedő terheket.
- 1989–1993: 1988 februárjában Brüsszelben az Európai Tanács felülvizsgálja a (ma már strukturális alapokként ismert) szolidaritási alapok működését. A strukturális alapok első reformja. EUROSTAT, NUTS-rendszer. Öt alapelv: koncentráció elve, programközpontúság, partnerség, adicionalitás, szubszidiaritás.

- 1992: A Maastricht-ban elfogadott és 1993-ban életbe lépett Szerződés az Európai Unióról a kohéziót jelöli meg az Unió egyik alapvető céljaként a gazdasági és monetáris unió, valamint az egységes piac mellett. A Szerződés létrehozta a Kohéziós Alapot a szegényebb tagállamok környezetvédelmi és közlekedési projektjeinek támogatására. Létrejön 3 új intézmény: Európai Beruházási Bank, Európai Beruházási Alap, Régiók Bizottsága.
- 1994–1999: A strukturális alapok mellett egy új támogatási formát, a Halászati Orientációs Pénzügyi Eszközt (HOPE) hoznak létre. A berlini Európai Tanács (1999 márciusában) dönt a strukturális alapok reformjáról, és módosítja a Kohéziós Alap működését. Ezekre az alapokra 2000 és 2006 között évente több mint 30 milliárd eurót fordítanak, azaz hét év alatt összesen 213 milliárd eurót. A már hét éve működő PHARE-programot kiegészítő Előcsatlakozási Strukturális Politikák Eszköze (ISPA) és a Speciális Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Csatlakozási Program (SAPARD) elősegíti a közép- és kelet-európai tagjelölt országok gazdasági és társadalmi fejlődését és környezetvédelmét.
- 2000–2001: A lisszaboni Európai Tanács (2000. március) elfogadja a foglalkoztatottságra összpontosító és arra irányuló stratégiát, hogy az Unió „2010-re a világ legversenyképesebb és legdinamikusabb ismeretalapú gazdaságává váljon”.²⁶ A göteborgi Tanács (2001. június) kiegészíti ezt a stratégiát, összekapcsolva azt a fenntartható fejlődéssel.
- 2002: A koppenhágai Európai Tanács (2002. december) eredményeként megállapodnak tíz új tagállammal az Unióhoz való csatlakozására vonatkozó feltételekben. Két új alapelv: átláthatóság elve, hatékonyság elve (monitoring)
- 2007: Indul és 2013-ig tart a kohéziós politika reformja: „Új partnerség a kohézió: konvergencia, versenyképesség, együttműködés érdekében”. Május 1-jén Ciprus, a Cseh Köztársaság, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Málta, Szlovákia és Szlovénia csatlakozik az Európai Unióhoz.
- 2007: Bulgária és Románia csatlakozása az Európai Unióhoz.
- 2010: Elfogadják az Európa 2020 stratégiát, célja, Európa megerősödve kerüljön ki a gazdasági-pénzügy válságból. Európa az átalakulás korát éli, akkor lehet sikeres, ha közösen, unióként lép fel. Prioritások: intelligens növekedés: tudáson és innováción alapuló gazdaság kialakítása; fenntartható növekedés: erőforrás-hatékonyabb, környezetbarátabb és versenyképesebb gazdaság; inkluzív növekedés: magas foglalkoztatás, valamint szociális és területi kohézió jellemezte gazdaság kialakításának ösztönzése.
- 2013: Horvátország csatlakozik az Európai Unióhoz. Egyszerűsített szabályok és struktúrák. Az átláthatóságra és a kommunikációra fektetett hangsúly, illetőleg a növekedésre és a munkahelyekre való még fokozottabb összpontosítás a reform kulcsfontosságú elemei

A szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térség a tamperei (1999–2004), hágai (2004–2009) és stockholmi (2010–2014) programokon alapul. Ezek az Európai

²⁶ Ez nem következett be, mi több, az EU mintha teret veszítene a legfontosabb riválisok, az Egyesült Állam és Kína vonatkozásában.

Unió működéséről szóló szerződés V. címére vezethetők vissza, amely a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térségre vonatkozóan tartalmaz rendelkezéseket.

A tamperei csúcson (1999) megállapították, hogy a szabadság, a biztonság és a jog térségének megteremtése horderejét tekintve a Belső Piac és a közös pénz létrejöttéhez hasonlítható. Ezenkívül a migráció szempontjából a következő fő témákat jelölték meg²⁷: a migrációnak a maga komplexitásában történő kezelése, ennek keretében (a politikai, az emberi jogok és a gazdasági fejlesztés terén is) együttműködés a kibocsátó és tranzit-országokkal; az Európai Unió területén legálisan tartózkodó, harmadik országbeli állampolgárok integrációja; a tagállamok legális migrációra vonatkozó szabályainak összehangolása; a kibocsátó és tranzit-országokkal együttműködve információs kampányok fejlesztése a legális bevándorlási lehetőségekről, valamint az emberkereskedelem megelőzése céljából; közös politika továbbfejlesztése a vízumokkal és a hamis okmányokkal kapcsolatban, beleértve a harmadik országok területén működő konzulátusok közötti együttműködést; hatékony fellépés az embercsempészség, illetve valamennyi, az illegális migránsok helyzetét kihasználó kizsákmányoló tevékenység ellen, súlyos büntetések alkalmazása az elkövetőkkel, résztvevőkkel szemben; szorosabb együttműködés és technikai segítségnyújtás kialakítása a tagállamok határőrizeti szervei között, amelybe sürgősen be kell vonni a csatlakozni kívánó államokat is; a csatlakozni kívánó államoknak teljes egészében meg kell valósítaniuk a schengeni joganyagban foglalt elvárásokat, a leendő külső határokat ellenőrző államoknak hatékony határőrizeteket kell kialakítaniuk speciálisan kiképzett, hivatásos állomány alkalmazásával; a tagállamoknak hatékony segítséget kell nyújtaniuk a kibocsátó és a tranzit-országok számára az önkéntes hazatérés elősegítésére és az embercsempészség elleni megfelelő fellépés érdekében; visszafogadási egyezményeket kell kötni az Európai Közösség és a harmadik országok között, megfontolandó továbbá (a Közösségen belüli) ún. visszafogadási szabályok bevezetése.

Az Európai Tanács sevillai, nizzai és szaloniki ülésén tovább mélyítették a politikai területen folytatott együttműködést. Közülük is kiemelkedik az EU tízes bővítésére összehívott nizzai csúcs. A szabadság, a biztonság és a jog térségének megteremtését célzó események sorában kiemelkedő jelentőségű volt az Alapjogi Charta elfogadása, illetőleg ünnepélyes deklaráció formájában szerződésekhez csatolása. A Nizzai Szerződésnek a harmadik pillért (ekkor már csak a büntetőügyekben folytatott rendőrségi, igazságügyi és vámügyi együttműködést foglalta magában) érintő reformjai a következők voltak: a bűnüldözésért felelős tagállami szervek munkájának koordinálására, a bűnügyi nyomozás megkönnyítésére létrehozott egység, az Eurojust (European Judicial Cooperation Unit Európai Igazságügyi Együttműködési Egység) primér jogi beillesztése az EU-szerződésbe, továbbá a megerősített együttműködés szabályainak rugalmasabbá tétele.

A hágai program (2004) fő célkitűzései a következők: a szabadság erősítése (uniós polgárság; menekültügyi, migrációs és határpolitika; Közös Európai Menekültügyi Rendszer; legális migráció; illegális munkavállalás elleni küzdelem; harmadik országok állampolgárai beilleszkedésének elősegítése; a menekültügy és a migráció külső dimenziói; kapcsolatok harmadik országokkal; partnerség a származási országokkal és régiókkal; partnerség a tranzit-országokkal és -régiókkal; kitoloncolási és visszafogadási politika; a migrációs folyamatok

²⁷ Egy megjegyzés: 2015 óta ezt a „leckét” sok államnak újra kellene tanulnia.

kezelése; határellenőrzés és küzdelem az illegális bevándorlás ellen; biometrikus azonosítók és információs rendszerek; vízümpolitika. A biztonság megerősítése (információcsere hatékonyabbá tétele; terrorizmus elleni fellépés; rendészeti szervek közötti együttműködés; a határon átnyúló hatású válságok; katasztrófák elleni védelem; gyakorlati együttműködés; bűnmegelőzés; szervezett bűnözés; korrupció elleni küzdelem; európai kábítószer-stratégia). A jog érvényesülésének megerősítése (az Európai Bíróság; bizalomépítés és kölcsönös bizalom; igazságügyi együttműködés büntetőügyekben; kölcsönös elismerés; jogszabályok közelítése; az Eurojust; igazságügyi együttműködés polgári ügyekben; a határokon átnyúló polgári jogi eljárások megkönnyítése; a bírósági határozatok kölcsönös elismerése; az együttműködés megerősítése; az uniós jogszabályok koherenciájának biztosítása és e jogszabályok minőségének javítása; nemzetközi jogrend).

Az Európa Unió területfejlesztési és regionális szemlélete támogatja, a multi regionális, azaz több régió közötti (nemzetközi) területi együttműködések, fejlesztési elképzeléseket. A multi regionális, vagy nagytérségi együttműködések három kritérium együttes teljesülésével határozhatók meg: kettőnél több ország működik együtt; az együttműködés nem az ország, vagy országok teljes területére terjed ki, hanem azok meghatározott részeire, elhatárolható területi egységeire; az együttműködésben a területi közigazgatási egységek mint az együttműködés meghatározó szereplői működnek közre.²⁸

A transznacionális területi együttműködés²⁹ olyan szoros partnerkapcsolatok kialakítását ösztönzi, amelyek az országhatárokon túl, transznacionális együttműködési területeken fejtik ki hatásukat. A kiválasztott területeken transznacionális együttműködési projektek segítségével együttes megoldások fejleszthetők ki, készíthetők elő és hajthatók végre az adott terület nagy részét érintő problémákra és kihívásokra vonatkozóan. Az ilyen partnerségek különböző kormányzati és adminisztratív szinteken is létrejöhetnek, valamint a köz- és magánszektor szerveit egyaránt érinthetik. EU-szerte 15 transznacionális együttműködési terület létezik. Bizonyos feltételek esetén szomszédos harmadik országok területei is lehetnek transznacionális együttműködési területek, és részesülhetnek a kohéziós politika finanszírozásából.

A II. világháború lezárását követően a béke megőrzése a korábbi ellentéteken való felülkerekedést követelte az európai országoktól. A biztonságpolitikai szempontok az országok közötti kapcsolatok alakulásában az államszocialista rendszerek felbomlása után tovább erősödtek. Az EU külső határain folytatott együttműködési programok keretében a szomszédos államokkal fenntartott kapcsolat hozzájárulhat a biztonsághoz és stabilitáshoz, valamint a kölcsönösen előnyös kapcsolatokhoz. A globalizáció és az annak nyomán kibontakozó *regionalizáció közös kihívások* elé állította az európai országokat. Ezekre a gazdasági, társadalmi, környezeti kihívásokra együttműködéssel sikeresebb válaszok adhatók. Az országokon belüli térségek autonómiájának erősödése, a regionalizmus terjedése pedig az országok közötti együttműködés új szereplőinek és területi szintjének kialakulásához vezetett. Az együttműködések segítségével a fejlődési potenciálok jobban kihasználhatók, mint pl. az értékes természeti, táji és kulturális örökség, a városok hálózatai és az országhatárokkal

²⁸ Illés i.m.

²⁹ https://ec.europa.eu/regional_policy/hu/policy/what/glossary/t/transnational-cooperation , letöltve 2019.11.

20.

elválasztott munkaerőpiacok. A jó gyakorlatok megosztásához és a know-how terjesztéséhez (mint például a versenyképesség fokozásának módjai) a különböző országokhoz tartozó régiók közötti együttműködés hatékony kereteket biztosít. Ugyanakkor az együttműködés egy adott probléma megoldását is hatékonyabbá teheti a méretgazdaságosság és a kritikus tömeg elérésével, a gazdasági, társadalmi és ökológiai széttagoltság csökkentésével (kutatást és innovációt segítő klaszterek létrehozása). Az együttműködés által erősödhet a kölcsönös bizalom és a társadalmi tőke. A transznacionális területi kapcsolatok kialakulását és működését az adott területek adottságai, a történelmi múlt, a földrajzi helyzet, a társadalmi – gazdasági – kulturális körülmények, a regionális és a helyi önkormányzatok helyzete mellett az európai intézményrendszerben kialakított jogi és finanszírozási háttér együttesen formálják.

A stratégia és politika egymásnak látszólag ellentmondó fogalmak. Mindennapi életünknek mindkettő tartozéka, s bár sokan gondolják, hogy sokat tudnak a stratégiáról, ezt a gyakorlat nem igazolja. Ezért érdemes elemezni a fogalmat. A stratégia az átfogó politikai építkezés értékrendjétől és imázstól kezdve a vezértémák kiválasztásán és a kibontakozás (szavazatvonzás) eszkalációján át a kivitelezés (operatív stratégia: erőforrás tervezés, pártépítés, nyilvánosság, pénz, hírességek kérdése, akciók fajtái – mi igen, mi nem) minden konzisztensen összerakva. Az első kérdés: a célközösség. A második: erőforrások. A harmadik: mi a mérhető cél? Minden stratégiaalkotás alapfeltétele a megfelelő környezeti elemzés és a megfelelő módszertan. Sokak szerint a stratégia belső használatra szól, a külvilág nem ismeri a részleteit, csak érzékeli az alkalmasságát vagy alkalmatlanságát. A politikában ez nincs így, hiszen a stratégia nemcsak a politikára van hatással – ezzel a céllal készült – de a polgárra is, hiszen éppen a haladási irányt mutatja, s a polgár lekövetheti a folyamatot, a maga módján értékkel és visszajelez(het). A változó környezeti feltételek folyamatos alkalmazkodást kívánnak meg. Nagy szerepet kap a hangsúlyok áthelyezése, még mielőtt a helyzet kritikussá válna. A stratégiai tervezés a kritikus környezet jobb megértéséhez vezet, a stratégia menet közbeni javításának eszköze. A stratégiaalkotás tanulási folyamat. Ehhez viszont szükséges, hogy valamennyi szereplő tisztában legyen az alapvető kihívásokkal, és megértse, az együttgondolkodás gyorsabb adaptációt eredményez. Minden partnerség stratégiára épül, el kell jutni az együttműködések stratégiai keretben történő megfogalmazásához. A stratégiai partnerségek célja innovatív gyakorlatok fejlesztésének, átadásának és/vagy megvalósításának támogatása, továbbá az együttműködést, a társaktól való tanulást és az európai szintű tapasztalatcserét támogató közös kezdeményezések megvalósítása. Beszélnek olykor koncepcióról is, ami lehet elgondolás, ötlet, terv, alapeszme, de akár nézet is. A koncepció egy hosszú távra szóló dokumentum, jövőkép a társadalmi, gazdasági, táji, természeti környezetre vonatkozóan, rögzíti a fejlesztés, stratégián túlmutató elveit.

Az EU szintjén szinte minden terület és térség számára kidolgoznak stratégiákat. A legátfogóbbak közé tartozik az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés 2010-ben elfogadott stratégiája.³⁰ Ez természetesen utal a regionális kapcsolatokra, fontosnak tekinti a régiók bevonását a programszerkesztési folyamatokba, erősíteni kell a társadalmi kohéziót. Szükségesnek ítéli a szociális partnerek kapacitásának megerősítését, a szociális párbeszéd

³⁰ https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_HU_ACT_part1_v1.pdf letöltés 2019.11.20.

probléma-megoldó képességének kiaknázását valamennyi (EU, nemzeti/regionális, ágazati, vállalkozások) szinten. Az egyes országok külpolitikai-külgazdasági stratégiái tartalmazznak regionális elemeket. Regionális stratégiáknak számítanak az EU balti-tengeri régióra vonatkozó stratégiája (2009), az EU Duna régióra vonatkozó stratégiája (2010), az EU adriai és iónai régió stratégiája (2014), az EU alpesi régió stratégiája (2015).

Nyugat-európai példák alapján Magyarországon az illetékesek azt remélték már a kilencvenes évek elején, hogy a korábbi korszakkal ellentétben a határtérségekben sokoldalú interregionális kapcsolatok kialakítására lesz lehetőség, amelyeknek a Kelet-Közép-Európában megindult politikai változások adhatnak új dimenziót. A remények részben teljesültek, s napjainkra olyan sajátos geostratégiai helyzet alakult ki, amelyben alapvetően megváltozott a határ két oldalán fekvő régiók kapcsolata. Együttműködésük a korábbiaktól lényegesen eltérő, új alapokon épülhet tovább a korábbi és az újabb NATO-kibővülés, illetve az EU-hoz való csatlakozások révén. Magyarország és szomszédai viszonylatában a határrégiók, eurorégiók és eurometropoliszok kialakulásának feltételei országonként eltérőek. A hét szomszédos ország vezetői (néhány kivételtől eltekintve) politikai nyilatkozataikban támogatják az együttműködéseket. Azonban – Ausztria kivételével – a szomszéd országok új, vagy újjáalakult nemzetállamok, amelyek centralizáltan működnek, s a regionális és helyi szereplőknek csekély mozgásteret hagynak, a szubszidiaritás elvét nem alkalmazzák, ráadásul a határon átnyúló együttműködésekkel szemben nacionalista gyanakvással élnek. Így a CBC együttműködések gyakran látványos (állami szintű) deklarálása is sokszor nem párosult tartalmi lépésekkel, s a diplomáciai jellegű kinyilatkoztatásokat inkább csak az EU-csatlakozást elősegítő PR-munka, illetve a „jó tanuló” imázsának megtartása részeként értelmezhető. Miközben a világgazdaságban, különösen Európában olyan változások következtek be, amelyek sürgetően követelik a határok és a határon átnyúló kapcsolatok lényegi átértékelését. Az egyre inkább elmélyülő – és meghatározó jellegűvé váló – nemzetközi munkamegosztás és térségi kohézió szükségszerűen a tőke, a munkaerő és a termékek határokon átívelő mozgásához vezet. A határterületek ennek következtében mélyreható funkcióváltozáson mennek keresztül, mert a továbbiakban már nem csupán az államok peremén fekvő tájak, hanem régiókat összekapcsoló térségek.

Magyarország részvételével számos határon átnyúló együttműködési program fut Magyarország és Szerbia, Magyarország és Horvátország, Magyarország és Szlovénia, Magyarország és Ausztria, Magyarország és Szlovákia, Magyarország és Románia régiói között. Utóbbira példa a Közös foglalkoztatás alapú kezdeményezés elnevezésű projekt, amelynek célközönsége a magyarországi Csongrád megye, valamint a romániai Temes megye álláskeresői, tanulói, iskolái és képzési intézményei, helyi és regionális hatóságai, továbbá vállalkozásai. Magyarország és Románia a szakképzett munkaerő hiányának kezelése céljából együttműködik, amelynek keretében képzést nyújt, információ megosztást tesz lehetővé és elemzi a határrégiók vállalkozásainak szükségleteit. Együttműködnek a kereskedelmi és iparkamarák, egy régóta várt közös projekt a Békéscsaba – Arad – Temesvár közötti vasútvonal fejlesztése. Civil szervezetek számára is léteznek lehetőségek, képzések a korszerű kommunikáció és menedzsment ismeretek elsajátítására, a közügyekben való hatékony részvétel érdekében. Ezek közvetlen célja segítséget nyújtani a közösségi célokat képviselő társadalmi csoportok megszervezésére, az empátia és az etika normáit követve; a helyi közösségek közügyek iránti érdeklődésének felkeltésére, motiválására; a szervezeti

misszió és célok megfogalmazására és következetes képviselésére a közéletben és a média nyilvánosságában; a meggyőzés retorikai eszközeinek tudatos alkalmazására és asszertív problémakezelésre, a konszenzusra törekvő tárgyalás modelljének alkalmazására; kreatív akcióprogramok szervezésére hazai és nemzetközi partnerek bevonásával.

2. Kutatás

2.1. Általános megjegyzések

A határon átnyúló kapcsolatokhoz igen sok kérdéskör tartozik: önkormányzatok közötti kapcsolatok, szakterületek intézményi kapcsolatai, környezetvédelem kérdései, a munkaerő áramlása, kulturális és oktatási-képzési kapcsolatok, a közlekedési infrastruktúra kérdései, ifjúsági és sportkapcsolatok, és még sorolhatnánk. Ezek között nem indokolt rangsort felállítani, bár kétségtelen, hogy vannak területek, amelyek elsősorban intézményi kapcsolatokat jelentenek, illetve a közösségépítés és identitásépítés területén a civilek jelenléte meghatározó lehet.

Korábbi kutatások a határon átnyúló együttműködések vonatkozásában léteznek, de a téma fontosságát figyelembe véve elég kevés. A határkutatásokról készített Hardi Tamás egy összefoglaló elemzést³¹ – de ez elméleti, nem tér ki a kapcsolatokra. 2007-ben, Magyarország EU-s belépését követően szinte azonnal Hajdú Zoltán, Illés Iván, Raffay Zoltán szerkesztők állították össze kötetüket³² – ez is elméleti jellegű, nem tartalmaz együttműködések vizsgálati jelentéseket. Megemlítendő még Hardi Tamás és Uszkai Andrea angol nyelvű dolgozata a határon átnyúló integráció elméleti modelljeiről (Theoretical models of cross-border integration, *Sociální Studia* 14:1, 2017).

A magyar-szlovák határmenti együttműködések témakörében több projektet futtattak, ezek közül volt olyan is, ahol volt bizonyos helyzetfelmérés. Román–magyar vonatkozásban szintén kevés munkát lehet idézni, s azok is viszonylag régen készültek³³, ezek közül Horváth Péter dolgozata klaszteranalízis. Született doktori tézis is³⁴, szakirodalmi jegyzékében szerepel igen sok dolgozat és kötet, a határon átnyúló együttműködésre vonatkozó kutatást ezek között sem találtam. Ugyanezen munkák sorába tartozik Bodó Barna két dolgozata.³⁵ A határon átnyúló együttműködések kutatására egyetlen példát ismerek (Bodó Barna: Határtérség és együttműködés, In: uő. szerk.: *Romániai Magyar Évkönyv 2007-2008*, 2008, Szórvány-Marineasa Kiadó, Temesvár, 85-98 old.), amely egy kérdőíves kutatást összefoglaló dolgozat. A kutatás során Temes megye (Románia) minden települési önkormányzatát (helyhatóságát) megkeresve arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a helyi szervek mennyire számolnak a határon átnyúló kapcsolatok során kibontakoztatható

³¹ Hardi Tamás: Határok és határtérségek kutatása Magyarországon a rendszerváltástól napjainkig. In Pap N. (szerk.) *Geopolitikai gondolkodás a magyar földrajzban (1989-2014)*. Pécs: IDRResearch Kft. - Publikon Kiadó, 2015.

³² Hajdú Zoltán, Illés Iván, Raffay Zoltán (szerk.) *Délkelet-Európa: államhatárok, határokon átnyúló kapcsolatok, térstruktúrák* Budapest, MTA Regionális Kutatások Központja, 2007.

³³ Nagy Egon: A román-magyar határ menti együttműködések megítélése a román oldali településvezetők szemszögéből, *Tér és Társadalom*, 2010. 24 (4) és Horváth Péter: A kistérségi együttműködés új kihívásai a magyar-román határ menti perifériákon In: A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására közleményei, (2) 2-3. pp. 268-276. (2010).

³⁴ Pámer Zoltán: A területi kormányzási struktúrák hatása a határon átnyúló együttműködésre – négy határrégió összehasonlító elemzése, Pécs, 2018.

³⁵ Önkormányzatok nemzetközi kapcsolatai. Önkormányzatok és civil szervezetek. In: Horváth Gyula (szerk.): *Dél-Erdély és Bánság*, MTA RKK, Dialóg Campus Kiadó, Pécs-Budapest, 2009. 531-540. és Dimensiunea culturală a cooperării în Euroregiunea "DKMT" (A kulturális együttműködés a DKMT Eurorégióban), In: *Geographica Timisiensis*, Vol. XII, Nr. 1/2002 (megjelent 2004).

lehetőségekkel. Következtetésem az volt, hogy a Temes megyei települési önkormányzatok (számuk meghaladja a 80-at) esetében a határon átnyúló kapcsolatok építése nem stratégiai kérdés.

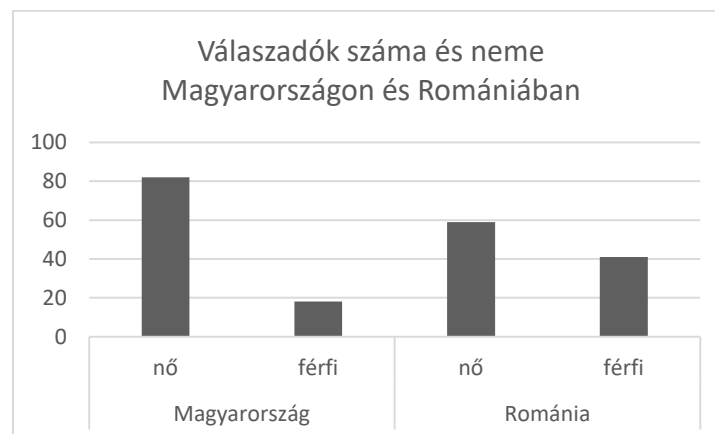
Ebben a kutatásban célunk az volt, hogy a kutatás, illetve az általa feltárt új információk járuljanak hozzá egyrészt a nemzetközi együttműködésben rejlő lehetőségek kiaknázásához; továbbá a társadalmi kihívásokra adott válaszok javításához; a nemzetközi tapasztalatok és jó gyakorlatok megismeréséhez; a Duna stratégia lehetőségeinek a kiaknázásához; segítse elő az együtt/egymás mellett élő nemzetiségek közeledését egymáshoz; erősítse az ifjúsági szervezetei és a civil ernyőszervezetek közötti együttműködést; a testvértelepülések közötti kapcsolatokat azzal, hogy ezeken a területeken fontos információkkal szolgál.

A kutatás célpopulációja a helyi közélet valamennyi szereplője: az önkormányzatok választott és kinevezett tisztségviselői, civil szervezetek felelős vezetői, a különböző nemzetiségek képviselői. Hipotézist nem fogalmaztunk meg, a kutatás jellege feltáró. Az adatfelvétel kérdőívvel készült. Ezt a projekt futtatója és legfontosabb partnere feltették a honlapjukra. Mivel a projektbe közel 50 partnerszervezet (önkormányzat és civil szervezet) lépett be, ezek részéről számítottak jelentős számú kitöltésre. Ez nem volt elegendő, természetesen, ezért megkerestek további önkormányzatokat és civileket, megküldték a kérdőívet a kitöltési kéréssel. Volt olyan civil szervezet, amely a kérdőívet továbbküldte a saját partnereinek. Így sikerült a határ mindkét oldalán elérni a közel 100-100 kitöltött kérdőívet, ezt a hajrában mind Magyarországon, mind Romániában felvitték 100-100-ra. Az adatfeldolgozás adattisztítással kezdődött, a kitöltések több esetben pontatlanok voltak, többen részlegesen töltötték ki a kérdőívet. Az adatok elemzésére SPSS programot használtunk (ezt Brînzan-Antal Krisztina végezte), az alapmegoszlásokat grafikonokban jelenítette meg. Az elemzést, a statisztikai összefüggések vizsgálatát és a kutatási zárójelentést Bodó Barna készítette.

2.2. Alapadatok

A válaszadók – 100-an Magyarországról, 100-an Erdélyből – szociodemográfiai adatai a következők.

A válaszadók neme (ha intézményt képvisel, akkor a kitöltő személy neme):

Látszik, hogy mindkét országban a nők válaszadói hajlandósága nagyobb.

Területi megoszlás. A válaszadók megyék szerinti megoszlása:

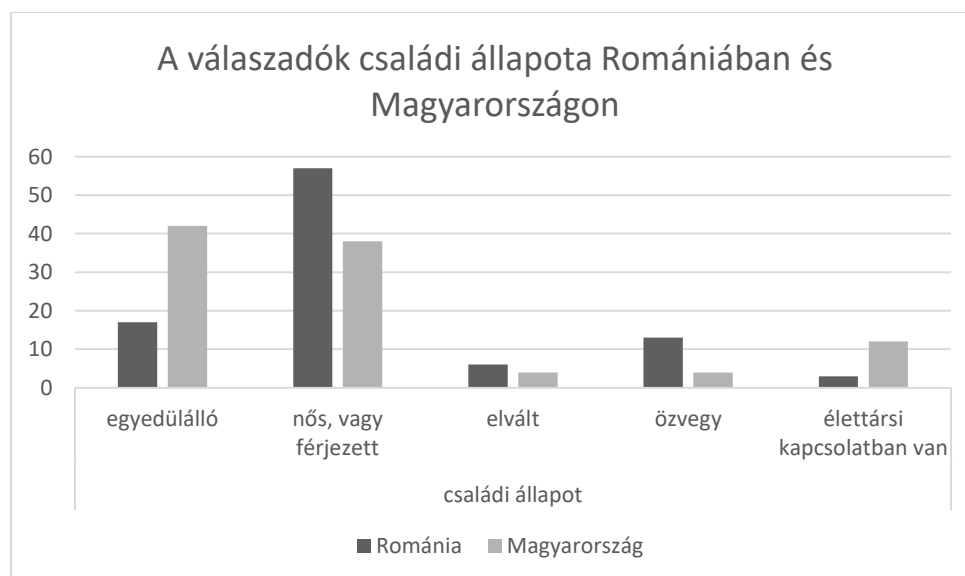
- Magyarország: Csongrád megye (Makó, Szeged) 55%, Bács-Kiskun megye 29%, Békés megye 15% és Pest megye 1%.
- Erdély: Kovászna megye 35%, Bihar megye 24%, Temes megye 22%, és a fennmaradó 19%-t Maros, Hargita és Kolozs megyei válaszadók teszik ki.

Ez azt jelenti, hogy román-magyar határmenti térségben lakik/van a telephelye a magyarországi válaszadók 71%-ának, míg Erdélyben ez az arány 46%. Belső Erdélyből érhetően több válasz érkezett, mert egyrészt a magyarság jelentős része belső erdélyi, másodsorban azért, mivel a projektet futtató szervezeteknek erős székelyföldi kapcsolataik vannak.

Megkérdeztük azt is, ki milyen településen lakik és tevékenykedik – az eredményt az alábbi táblázat mutatja. Látható, hogy falusi válaszadót csak Erdélyből találunk. Az is érdekes, hogy a városok-nagyvárosok vonatkozásában Magyarországon és Erdélyben éppen fordított a viszony. Az erdélyi magas nagyváros-számba bizonyosan belejátszik, hogy nagyvárosokban (pl. Arad, Temesvár) a magyarság lélekszáma kisvárosnyi (20 ezer körüli), és ekkora közösségekkel számol a közösségi programok szervezője.

Ország	Település típusa			NV
	nagyváros	város	falu	
Románia	69	15	15	1
Magyarország	32	68	0	0

A fenti táblázatból látni, hogy miközben Erdélyben a válaszadók – a transznacionális kapcsolatok iránt érdeklődők – 15% falusi, Magyarországról nincs falusi válaszadó. Tovább az is figyelemre méltó, hogy a nagyvárosok-városok közötti arány Magyarországon és Erdélyben egymás fordítottja. Erdélyben jelentősebb a nagyvárosok jelenléte, de ezt akár át is lehet értékelni, amennyiben nagyvárosok (Temesvár, Arad) magyarsága viszonylag kicsit (20 ezer körüli), vagyis e nagyvárosok magyar közössége megfelel egy magyarországi kisváros lakosságának.

Családi állapot. Bár a projektek létét/nem létét illetően nincs kimutatható jelentősége, rákérdeztünk a családi állapokra is. Az adatokból következtetni lehet többek között arra, hogy kik vállalják a civil szervezeti munkát. Érdekes különbség mutatkozik az egyedülállók arányát illetően, itt a magyarországi válaszadók jelentős mértékben többen vannak.

Végzettség. Fontos lehet bizonyos közéleti feladatok vállalása során a végzettség, ez is szerepelt a kérdőívben. Az alábbi táblázat mutatja az eredményeket. Az eredmény nem adja ki a 100-at, ez azt jelenti, hogy erre a kérdésre nem válaszolt mindenki.

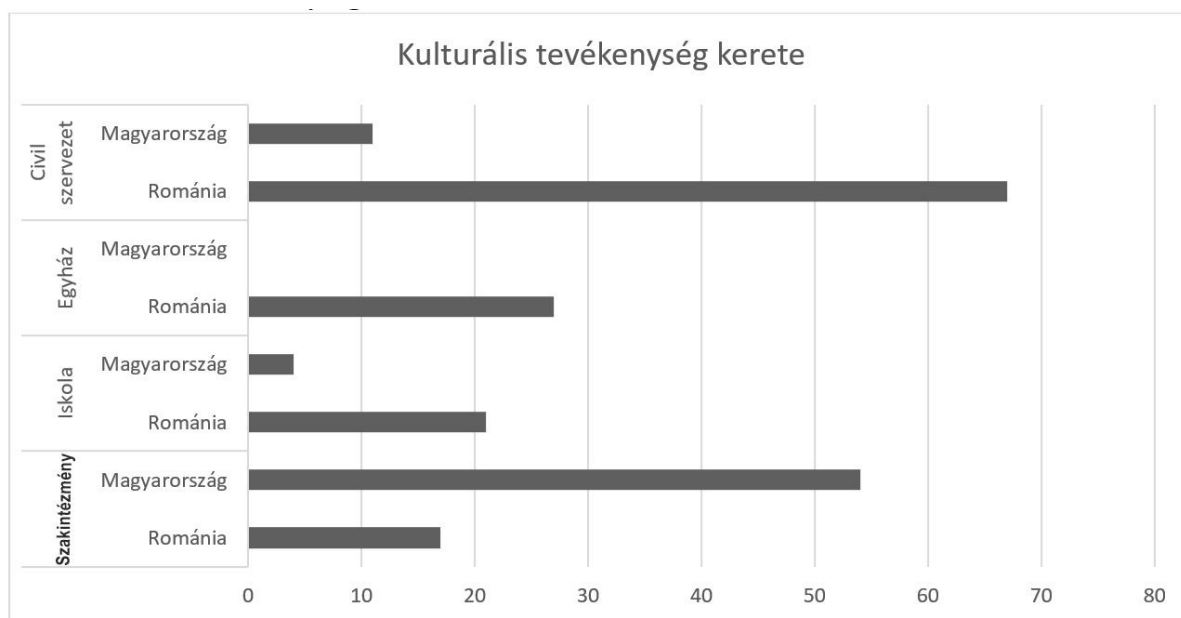
Az adatok azt mutatják, hogy a civil szférában dolgozók végzettsége általában (súlyozva) magasabb, illetve azt hogy Erdélyben némileg magasabb a végzettség, mint Magyarországon. Ugyanakkor az alacsony esetszám miatt ezt nem lehet általánosítani. Ami viszont bizonyosan releváns adat, hogy Erdélyben a civilek és a magánszféra részaránya jelentősebb, mint Magyarországon, vagyis Erdélyben a transznacionális együttműködések iránti a civil és magán szférában magasabb az érdeklődés, mint Magyarországon.

Működési terület	Végzettség RO				Összesen
	Szakiskola	Gimnázium / líceum / technikum / posztliceum	Főiskola / egyetem	Magiszteri, doktori	
Önkormányzati, állami szféra	0	9	32	12	53
Magánszféra	0	5	17	2	24
Egyház	0	0	2	0	2
Civil szféra	0	5	11	4	19
Összesen	0	19	60	18	98
Működési terület	Végzettség HU				Összesen
	Szakiskola	gimnázium / líceum / technikum / posztliceum	Főiskola / egyetem	Magiszteri, doktori	
Önkormányzati, állami szféra	4	32	44	0	80
Magánszféra	0	8	0	0	8
Egyház	0	0	7	0	0
Civil szféra	0	0	4	0	4
Összesen	4	40	48	0	99

Anyagi források. A helyi közszereplők – önkormányzatok és civil szervezetek – esetében fontos kérdés az anyagi források mibenléte. Közismert, hogy jelentős a pályázati úton elérhető EU-s források száma és az elérhető támogatások mértéke is, ezért a vonatkozó kérdésre kapott válaszok meglepőek. Az önkormányzatok esetében az EU-s források meghatározó fejlődéseket biztosítékát jelenthetik, ezért szinte hihetetlen, hogy a magyarországi válaszadók 4% jelezte, hogy kapott EU-s támogatást – ezek mind önkormányzatok. Erdélyben EU-s támogatást egyetlen válaszadó sem kapott, ami azt jelenti, hogy a

lehetőségeket kevesen tudják kihasználni – legalábbis a tárgyévra vonatkoztatva. Erre egy következő kérdés kapcsán még visszatérünk.

Szervezeti háttér. A következő kérdéscsoport a kulturális és közösségfejlesztő tevékenységekre vonatkozik. A kulturális tevékenységek keretére vonatkozó válaszokat az alábbi grafikon tartalmazza.

Érdeemes felfigyelni arra, hogy kisebbségi léthelyzetben a kulturális tevékenységek megvalósítói elsősorban a civil szervezetek (67%), de az egyházak (27%) és iskolák (22%) is sokkal nagyobb szerepet játszanak a kulturális szükségletek kielégítésében, mint a szakintézmények. Magyarországon a szakintézményeké a legjelentősebb szerep (54%), vagyis a kultúra-szolgáltatók többnyire valamilyen biztos pénzalappal (és fizetéssel) rendelkeznek, ami kisebbségi magyaroknál nincs így. Erre a helyzetre vonatkozik az a közvélekedés, hogy kisebbségi léthelyzetben a civilek és az egyház felelőssége az identitás megtartásában rendkívüli.

Időtartam. A következő kérdés arra vonatkozott, hogy a nem szakintézményi keretben működő kultúra-szolgáltatók mennyi ideje végzik ezt a tevékenységet. Itt a 30 éves vagy az ennél nagyobb időtartam civilekre nem vonatkozhat, hiszen csak 1989-et követően indult el mindkét országban a civil szervezetek kialakulása, bejegyzése. Azt vélelmezzük, hogy a rövidebb időintervallumok esetében dominánsak a civilek.

Folytonosság. Minden kulturális és általában véve közösségépítő tevékenység alapvető kérdése a folytonosság. Amikor önkormányzati szakintézményekről van szó, akkor ezek léte – ha valamilyen válság nem üti fel a fejét – biztosított, vagyis rájuk vonatkoztatva a kérdést akár irrelevánsnak is lehet tekinteni. A civil szervezetek, egyházak, iskolák közösségépítő tevékenysége több tényező függvénye, ezek közül talán a legfontosabb a felelősség és a szakértelem. Civilek esetében helyben két ok válhat ki pozitív kulturális folyamatokat: az igény és a hiány. Valami hiányzik, és akkor megkeresik a szakértelemmel bíró személyeket, majd a forrásszerzésre vállalkozik valaki. Ezek a tevékenységek civil keretben nagyon személy-függőek, ha kiesik a szakember vagy a szervező, többnyire meg is szakadnak. Tehát

az időtartamra vonatkozó kérdés különösen fontos a civil szervezetek esetében. Az alábbi táblázat a válaszok megoszlását mutatja.

Ország/Időtartam	1-10 év	10-20 év	20-30 év	30-40 év	40-50 év	NV
Magyarország	52	12	8	8	4	16
Románia	49	29	14	3	1	4

A válaszok azt mutatják, hogy a válaszadóknak csaknem a fele 10 évnél kevesebb ideje végzi választott kulturális tevékenységét, de jelentősnek mondható a 10-20 illetve a 20-30 év közötti tevékenységet maguk mögött tudók száma is. Fontos kiemelni, hogy Erdélyben 22-en 5 éve foglalkoznak közösségfejlesztéssel, miközben a magyarországiak közül 18-an 1 éve végzik ezt a tevékenységet. Meglepő viszont a magyarországiak között a nem válaszolók magas száma.

Szakmai felkészültség. A kultúra szolgálói körében fontos szakmai felkészültség – erre már utaltunk. Az alábbi táblázat a *Rendelkezik-e művészeti/ kézműves végzettséggel, és hogyan tett szert erre a tudásra?* kérdésre kapott válaszokat tartalmazza, százalékos elosztásban.

Végzettség megnevezése	Százalékos megoszlás (%)	
	Románia	Magyarország
Művészeti egyetem	8,5	5,1
Szakiskola/szakgimnázium	4,2	5,1
Művészeti középiskola	4,2	9
Tanfolyam	13,5	0
Szülőktől	28,1	5,1
Magántanártól	18,9	5,1
Falubeli mestertől	0	22,2
Autodidakta módon	22,1	0
Más településen élő mestertől	10,7	0
Nem rendelkezik művészeti tudással	5,4	4,1

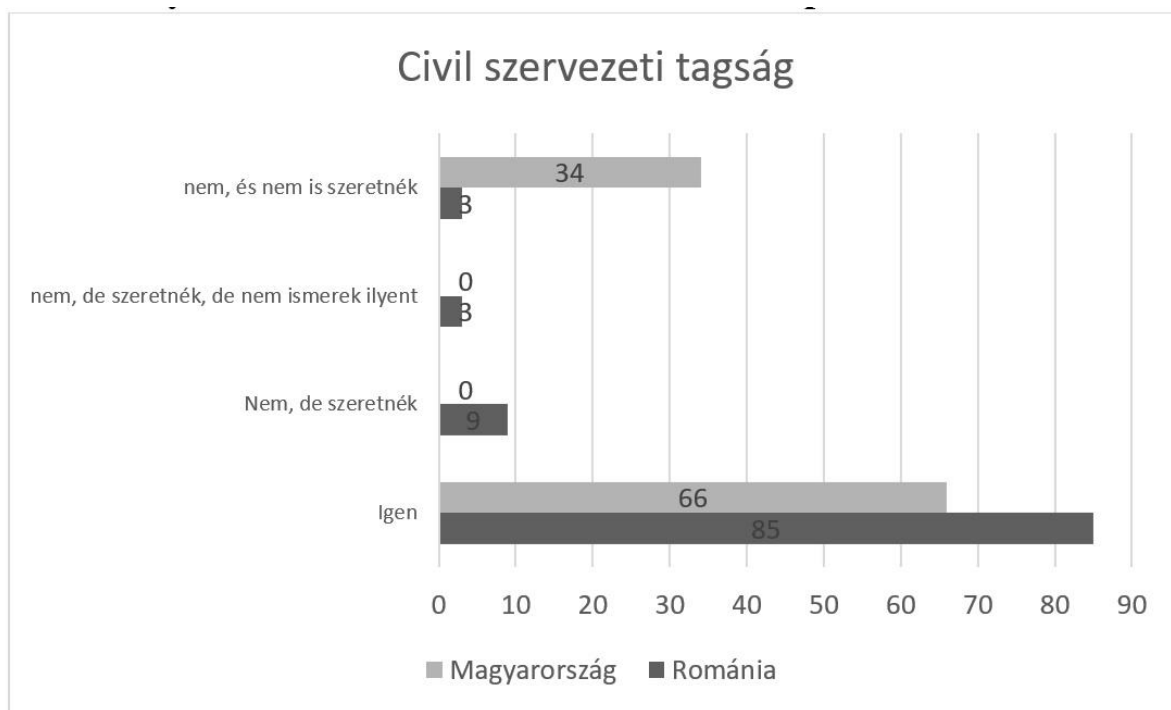
Szakmai ismereteket egyetemen és szakiskolában közel azonos arányban szereztek Magyarországon és Erdélyben, és a magántanár (Erdély) illetve falubeli mesterek említési százaléka is közel azonos. Két jelentős különbséget mutat a táblázat: a szülőktől való ismeret szerzésben Erdélyben a magyarországinál ötször nagyobb esetszám szerepel, ugyanakkor az autodidakta felkészülés a magyarországi válaszok esetében egyáltalán nem szerepel. Ami azt jelenti, hogy az erdélyi magyar társadalom sokkal inkább kötődik a történelmi formákhoz, a modernizáció folyamatai kevésbé alakították át – és ezt alighanem fontos igazsággént kell elfogadnunk. **KÖVETK**

Feladatvállalás formája. A civilek esetében a közösség szolgálata – legyen az kulturális tevékenység, közösségépítés, ahova be lehet sorolni a szabadidő foglalkozásokat is – a szerepvállalók részéről idő-kérdés is. Mennyi ideje van a választott tevékenységre. Ez pedig mindenképp előtt attól függ, hogy **milyen formában végzi** az illető tevékenységet. Az alábbi táblázat az erre a kérdésre adott válaszokat összesíti.

Közösségépítő tevékenység	Főállásban	Mellék-állásban	Megbízással	Önkéntesként
Románia	7,1%	0%	16,7%	76,2%
Magyarország	80%	20%	0%	0%

Itt is találunk lényeges különbséget a határ két oldalán. A legjelentősebb különbség: a magyarországi oldalon a szerepvállalók 80%-a, vagyis meghatározó többsége főállásban végzi közösségépítő tevékenységét, ez Erdélyben 7,1%. A magyarázatot abban látjuk, hogy kisebbségi léthelyzetben még az az önkormányzat sem „tisztán” magyar, ahol helyben a magyarok adják a lakosság domináns többségét. Ugyanis figyelembe kell venni azt, hogy a helyi (román) kisebbség országosan domináns, és a jogi keretek ezt világosan kijelölik. Vagyis aki önkormányzati intézményben szolgálja a kultúrát, a helyi közösség és nem csupán a magyarok számára biztosít programokat. Továbbá: a mellékállás, mint munkavégzés Romániában alig létező gyakorlat, kevés helyen és kevesek számára adott. Romániában/Erdélyben inkább a megbízási szerződéses forma létezik, amikor egy bizonyos feladatra, meghatározott időtartamra kéri fel a (szakértő) munkatársai szerepvállalására. És ami szinte hihetetlen: Magyarországon a helyi közösségek szolgálatában nincsenek önkéntesek. Ebben a kérdésben további kutatásra van szükség, mert az önkéntesség, mint közösségszolgálat igenis létezik Magyarországon.

Civil tagság. Következő kérdésünk mindenkire vonatkozott, hiszen a civil szervezeti tagságot nem tiltja semmi sem az önkormányzatok, sem az egyház képviselői számára. Nézzük az alábbi táblázatot.

A civil szervezetekhez való viszonyulásban is világosan megmutatkozik a magyarországi és az erdélyi magyarság helyzete közötti különbség: Erdélyben a magyarok körében sokkal

nagyobb a civil szervezetek iránti bizalom, szignifikánsan többen áll(ná)nak oda a civilek mellé.

Média. A közösségépítés eszköztára az utóbbi időben folyamatosan változik, a modernizációnak köszönhetően is. Az alábbi táblázat azt mutatja, hogy a klasszikus média és a közösségi média eszköztárát milyen mértékben veszik igénybe a közösségépítő tevékenység során. A kérdésre 177-en válaszoltak.

Közösségi oldalak használata / százalékos eloszlás	Románia	Magyarország
Fézbuk, személyes oldal	79,5%	80%
Fézbuk csoport	76,9%	60%
Twitter	2,6%	1%
Instagram	5,1%	40%
Youtube	10,3%	40%
Pinterest	5,1%	20%
Blog	2,6%	1%
E-posta (villámposta)	20,5%	60%
Saját honlap	12,8%	40%
Online hírportál	2,6%	40%
Újság (helyi lap, megyei lap stb.)	41%	40%
Helyi TV	5,1%	40%
Helyi rádió	5,1%	40%
Viber	2,6%	20%
Whats App	7,7%	20%
Messenger	15,4%	40%
Semmilyen internetes felületet nem használ	5,1%	1%
Semmilyen írott sajtót nem használ	2,6%	1%

A fenti eredményt nem kell magyarázni, bár látható, hogy az erdélyiek ezen a téren is mintha konzervatívabbak lennének (twitter, instagram, pinterest, viber). Saját honlappal a magyarországi válaszadók sokkal nagyobb arányban rendelkeznek.

Helyi rendezvények. Megkérdeztük, milyen helyi rendezvények léteznek, miket szerveznek helyben rendszeresen. Erre a kérdésre 20-an válaszoltak, a válaszokat egy hosszú sorba gyűjtöttük össze: Magyar Tudomány Napja, családi vasárnap, farsangi kavalkád, adventi együttlét, Magyar Kultúra Napja, civil társadalom napja, eseti megemlékezések, házasság hete, gyermekek napja, ünnepi műsorok betanítása az év jeles napjaira (advent, karácsony, márc. 15. stb.), hagyományőrző betlehemes játék, pásztorjáték. Külön kérdés vonatkozott a rendezvények típusára, ezek említettségi listája csökkenő sorrendben: hagyományőrzés 68, filmvetítés 43, beszélgető estek 38, színházi előadások 29, koncertek 29, sportversenyek 28, kézműves táborok 25, táncházak 20, gasztronómiai 11, egészségbörze 8, mezőgazdasági 7, lovasbemutató 4. (Utóbbi besorolható a hagyományőrzés és a sportrendezvények közé is – éppen ezért külön szerepel.) Ezeket szöveghő segítségével is ábrázoljuk.

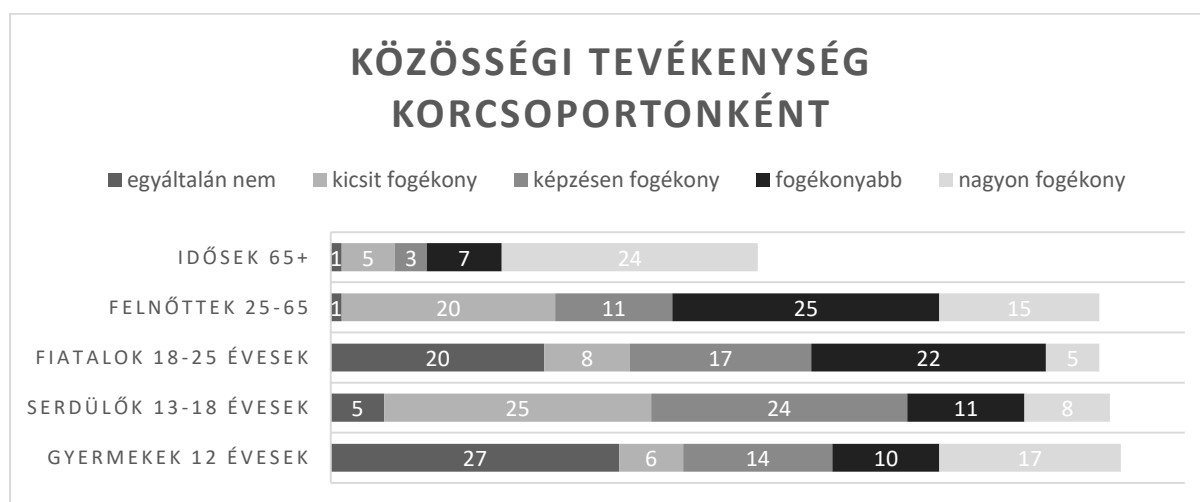
sportrendezvények
 lovasbemutató mezőgazdaság
 koncertek táncház
 filmvetítés színházi előadások
 hagyományőrző
 tábor beszélgető estek
 egészségbörze gasztronómiai

Részvétel. A következő kérdés a programok **résztevők** számára vonatkozott. A válaszok összevont statisztikáját tartalmazza az alábbi táblázat.

	Esetszám	Minimum	Maximum	Átlag
Hány személyt szólít meg egy-egy tevékenységgel/ programmal?	193	10	8000	5.20

A táblázatból látni, hogy létezett 8000 fős részvételt eredményező rendezvény is, de az átlag igen magas, 520 fő. Összesen 193 rendezvényről kaptunk információt, és a minimális részvétel 10 fő. Itt kell megjegyezni, hogy a minimális részvételt illetően mindenki egy kicsit kozmetikázza a helyzetet, az adatokat felkerekítik – mintha a szervezőt minősítené, ha mondjuk csak 5 személy kíváncsi egy programra.

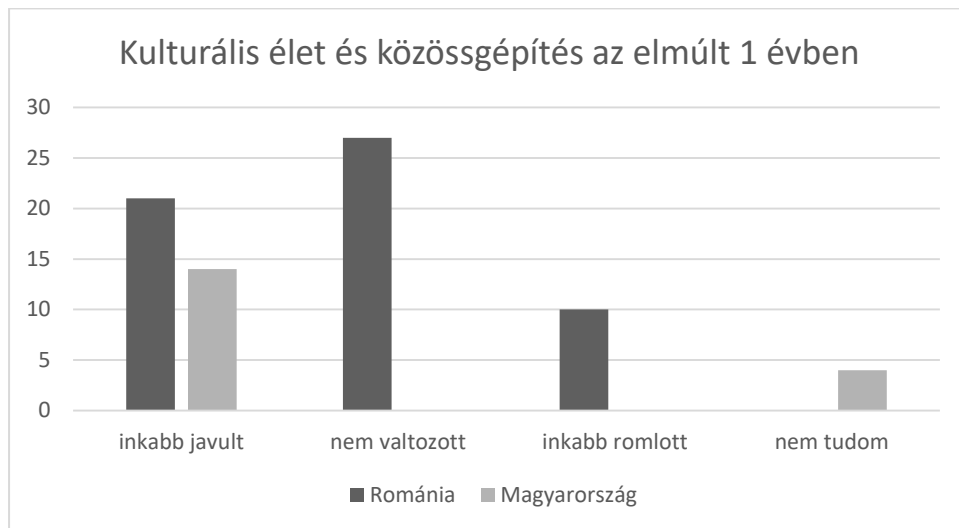
Részvétel korcsoportonként. Ismert vélekedés, hogy a közösségi rendezvényeken többnyire az idősebb korosztály tagjai vesznek részt. Az alábbi grafikon azt mutatja meg, hogy a részvétel miként oszlik meg korcsoportonként.

Az adatok szerint a fogékonyak és nagyon fogékonyak összevont csoportja a felnőttek (25-65 évesek) korosztályában a legnagyobb (40%), és az idősek (+65) 31%-os adata is alatta van a fiatalok (18-25 évesek) csoportjának összevont (35%) értékének. Ez nagyon fontos

jelzés lehet, és ha ezt más kutatások is visszaigazolják, akkor stratégiai változásokra is sor kerülhet a közösségépítés területén.

Kulturális tér. A következő kérdésre kapott válaszok igen megdöbbentőek. Fontos volna feltárni, miért van az, hogy erre a kérdésre (miként alakult a kulturális élet, a közösségépítő tevékenység a környezetükben) a magyarországi válaszadók mindössze 14%-a válaszolt, csak azok, akik szerint a helyzet javuló. Következzen a táblázat.

Az erdélyi válaszok a következők: javuló 22%, nem változik 27%, romlik 10%. Erdélyben is gondot jelentett a válaszadás – nem tudni, miért – de mégis érkezett 62 válasz.

Önkormányzatok szerepvállalása. Az önkormányzatok részvétele a helyi kulturális életben meg a közösségépítésben meghatározóan fontos kérdés, a kérdőívben erre vonatkozóan külön rákérdeztünk. A válaszok:

Közösségfejlesztő tevékenységek önkormányzati támogatása	Igen	Nem	Nem tudom
Románia	43,1%	50,00%	6,9%
Magyarország	51,3%	38,2%	10,5%

A válaszok között nincs lényeges különbség, ugyanakkor az önkormányzatok tevékenységének felületes ismeretéről tanúskodnak, hiszen nincs olyan önkormányzat, amely a helyi közösség épülését valamilyen módon ne támogatná. Az további kérdés, hogy ezt miként teszi. Erre is rákérdeztünk. Az alábbi táblázat azokat a válaszokat összesíti, amelyek az önkormányzati támogatás mikéntjére vonatkoztak. Megjegyzés: több válaszopciót is bejelölhettek a válaszadók.

Önkormányzati támogatás	Igen		Nem	
	Magyarország	Románia	Magyarország	Románia
Anyagi támogatás	0	14	14	20
Helyiség biztosítás	7	20	7	14
Eszközök	0	7	14	25
Szakemberek	4	8	11	25

Első olvasatban a táblázat azt mutatja, hogy az erdélyi magyarok igényesebbek, többet várnak el az önkormányzatoktól. Ha összevetjük ezt a táblázatot a korábbival, ahol azt kaptuk, hogy Magyarországon nagyobb az önkormányzati támogatás, mint Erdélyben, akkor a két táblázat között ellentmondást találunk – ami alighanem az adatszolgáltatás komolyságára vezethető vissza.

Pályázatok. A forrásokra vonatkozó korábbi kérdésünk (lásd: anyagi források alcímnél) és a későbbi, a benyújtott pályázatokra vonatkozóan kibukik, hogy egyesek a kérdőívet nem kezelték megfelelő komolysággal. Ugyanis ez utóbbi kérdésre a korábbtól igen eltérő válaszokat kaptunk – amire nincs igazi magyarázat. Az erre a kérdésre adott válaszok szerint Erdélyben 25, Magyarországon 11.

Források	Ország	Igen	Nem
EU	Románia	7	49
	Magyarország	7	11
Norvég Alap	Románia	1	55
	Magyarország	0	18
Hazai központi forrás	Románia	21	35
	Magyarország	7	11
Önkormányzat	Románia	7	49
	Magyarország	4	14

Nem pályázott Romániában a válaszadók 25%-a, Magyarországon a 11%-a, vagyis a döntő többség pályázott. Bár a norvég alapról elég sok szó esett főleg a magyarországi nyilvánosságban, ezt szinte nem is ismerik. A legtöbb pályázatot EU-s és helyi, önkormányzati támogatásra nyújtják be, illetve Erdélyben a központi forrásokhoz fordulnak kiemelkedően sokan – ez utóbbi az RMDSZ által kezelt Communitas alap, ahonnan a kis civil szervezetek kaphatnak nem túl nagy összegű, de számukra létfontosságú támogatást. Az összes forrásra vonatkozó adatot összevonva a sikeresség viszonylag jónak mondható: Magyarországon 18%-os, Erdélyben pedig 28%-os – éppen a Communitasnak köszönhetően.

Mit kellene tenni? – ezt a témakört több kérdés segítségével jártuk körül. Ez első arra vonatkozott, milyen jellegű foglalkozásokat részesítenének előnyben. A válaszok említettségi sorrendben: közös foglalkozások 84, előadások 78, csoportos beszélgetések 63, alkotóműhelyek 43, személyes beszélgetések 23, társasjátékok 14. A válaszokat nem kell magyarázni – bár a társasjátékok esetében egyértelmű, hogy főleg gyermekekre és idősekre vonatkozik.

Milyen tényezők gátolják a kulturális és közösségépítő tevékenységet – volt a következő kérdés. A válaszok, csökkenő sorrendben: nincs megfelelő helyszín 72, motiváció hiánya 51, animátorok hiánya 47, képzetlen előadók 35. Ezen okok mindenike kezelhető, megoldások léteznek. A helyszín kérdése is, sok esetben kulturális programmal bevonulnak a templomba például.

A mit kellene tenni a javulás érdekében kérdésre a válaszok:

- Több programot szervezni
- Feltérképezni a lehetőséget

- Mozgósítani a közös célokért
- Sokat dolgozni és aktívan részt venni
- Egyesíteni kellene az erőnket a kulturális és gazdasági együttműködés érdekében
- A nemzeti összetartozásra kellene építeni
- Javítani a tájékoztatást
- Minél több olyan rendezvényt kell szervezni, ami megmozgatja a lakosságot
- A fiatalokat itthon tartani
- Közösségépítő rendezvények szervezése.

Ezeket a válaszokat akár valamilyen képzési brosúrából is kiválaszthatták volna, ezért tartottuk szükségesnek személyre szabni a következő kérdést: Ön mit tenne a helyi közösség fejlesztése érdekében? A kapott válaszok (mozgósítás, programszervezés, a helyi közösség jobb megismerése, gazdasági képzések szervezése, gazdasági alapok fejlesztése, civil szervezetek szerepének megerősítése a döntéshozásban, modern eszközök használatának szorgalmazása, néptánc oktatás) jelentős mértékben megegyeznek a korábbi kérdésre adottakkal – mindkettő nyitott kérdés volt, vagyis nem egy adott sorból kellett kiválasztani a preferenciákat.

2.3. Határon átnyúló együttműködések

A következő nagy kérdéscsoport a határon átnyúló együttműködésekre vonatkozik.

EU kohéziós politika. Az EU kohéziós politikáját, állításuk szerint, viszonylag sokan figyelik érdeklődéssel. Lásd az alábbi táblázatot.

Ország / Odafigyelés	Igen, érdekel	Ha felhívjak a figyelmemet, igen	Esetlegesen	Nem
Románia	48,3%	13,8%	12,1%	25,9%
Magyarország	30%	24%	21%	25%

A kérdéskör iránt nem érdeklődők aránya a határ két oldalán szinte megegyezik, de az érdeklődők magasabb erdélyi aránya alighanem azzal magyarázható, hogy helyi forrásaik szűkebbek.

Értelmezés. Következett két nyílt kérdés, és az ezekre kapott válaszok sokat elmondanak abból, hogy mennyire értik az EU-s politika lényegét. Jelen tanulmány elméleti bevezetőjében leírtuk, általános értelmezésben a határokon átnyúló együttműködés célja, hogy erősítse és elősegítse a lakosság és az intézmények jószomszédi kapcsolatait a határ mindkét oldalán, nem csak a határ közelében, de az ország belső területein is. Emellett fontos, hogy a lakosság számára lehetővé tegye életminőségének javítását. A terület társadalmi-gazdasági fejlődését elősegíthetik a szomszédos országok határmenti területeinek partnerei is, a belső feltételek (főleg jogi), természetesen az illető államok külpolitikai irányvonalának kölcsönös tiszteletben tartása mellett. Az első kérdésre (Miként értelmezi a transznacionális, határon átnyúló együttműködések kérdését?) összesen 36-an válaszoltak, ami már önmagában is jelzés értékű, bizonytalanságra utal. A szövegszerű válaszok olykor egyszavasak (jól!), vagy erre redukálhatóak miközben a válaszoknak a fenti idézett értelmezési mezőbe kellene

illeszkedniük. Mit ért az EU-s kohéziós politikából az, aki ennyit válaszol: jól érti. Semmit nem ért. És a 36 válasz 28%-a, vagyis 10 válasz ide sorolható. A kérdésre választ adók a lekérdezettek 18%-át teszik ki, vagyis 82% nem válaszolt, mert bizonytalan. Ezekhez hozzá kell adni ezt az 5%-ot – és akkor kijelenthetjük, hogy az eredmény lehangoló képet mutat: a válaszadók 87% nem ismeri, mit és miért kellene és lehetne tenni a kohéziós politikában.

A további válaszok sem sokkal többet mondnak, bár ezek mögött lehet némi tapasztalat és helyzetismeret: lehetnek konstruktívak, ha jól fogalmazzák meg a célokat; elég jók, bár gyakran csak felszínesek; nagyon hasznosak és hozzájárulnak a térség fejlődéséhez; az együttműködés mindkét fél céljait szolgálja; azonos nemzetek közötti együttműködés fontossága. Utóbbi a magyar nemzetpolitika tétele, nem EU-s cél. És van egy válasz, amelyet nem kell kommentálni: sehogy. Az alapvető szempontokat érintő válasz nincs.

Közelebb vihet a helyzet értelmezéséhez a következő kérdésünk: Milyen területekre terjed ki ez az együttműködés? Összesen 40 személy válaszolt erre a kérdésre: a legtöbben a kultúrát említették, többen a gazdaságot is a kultúra mellett, intézményes és közösségi együttműködést írtak be néhányan (vajon mit értenek az utóbbin?), iskolát, sportot és a helyi önkormányzatok is kapott egy említést – erre is rá kellene még kérdezni, hogy világos legyen, helyes-e az értelmezés. És egy valaki azt a kikezdhethetlen(ül rossz) választ adta: a legtöbb területre. Itt a legtöbb semmit nem jelent.

Transznacionális együttműködések. Megkérdeztük, ismernek-e ilyen együttműködést, a válaszolók közel fele (99) írta be az igent. Nem kértük, hogy példát is írjanak be, de a következő kérdés (miként vett részt?) újabb dilemmához vezet el: mennyi igazságtartalma van egy-egy állításnak? Ugyanis a válaszolók 25,2%-a állítja, hogy részt vett egy ilyen projektben. További 3% (6 válaszadó) jelzi, hogy behívták ilyen projektbe – ami megint kérdést indukál, hiszen ha meghívták, akkor résztvevő volt. 15% a válaszadóknak állítja azt, hogy ezekre a kérdésekre odafigyel, követi a folyamatokat. Ez azt jelenti, hogy az előző kérdésre igent válaszolók (közel 50%) közötti és az erre a kérdésre válaszolók (42,2%) közötti különbségre nincs magyarázat.

A kapott válaszok által keltett dilemmákat nem oldják a következő kérdésre (Amennyiben igen, milyen forrásokból tájékozódott?) adott válaszok. Szerepelnek az internet, honlap, a kollégák és a média – ez rendben van. De ha összesen 78-an adtak valamilyen pozitív választ (39%), akkor a korábbi kérdésre adott válaszok száma és aránya (71, vagyis 35,5%) megint valamilyen bizonytalanságot jelez a válaszadásban.

Kultúra határok nélkül projekt.

A kérdőív elkészítésekor feltételeztük, hogy a projektben részt vevők fognak rá válaszolni, de végül a válaszolók köre kibővült. Így a válaszokat százalékosan adjuk meg: a közösségfejlesztést említette 41%, a pozitív lehetőséget pontos utalás nélkül 32% illetve a jó és hasznos tájékozódást, információt 10%. Ez utóbbi meglepő, hiszen ha valaki csak információt szeretne, azt megszerezheti a projekt következetes követése által is. Tehát ezek a válaszok is bizonytalanságot jeleznek.

Megkérdeztük, hogy milyen eredményekre számít a válaszadó a projekt kapcsán? Itt is jelen van a bizonytalanság, a válaszok az említések arányszáma szerint: barátságok születnek 35 (17,5%), előrelépés 14 (7%), ismereteinket bővítjük 9 (4,5%), közösségépítés 3 (1,5%) és szerepel még a jó eredmények elérése. Itt is van meglepő a válaszok között: a közösségépítés területén eredményt 1,5% vár, miközben a korábbi kérdésre a legtöbben a közösségfejlesztést

említették fő motivációs tényezőként. A két számadat közötti ellentmondásra két feltételezést lehet megfogalmazni: vagy nem értették a kérdést, vagy felületesen kezelték a kérdőív kitöltését. Ilyen esetekben vissza szokás térni a válaszadóhoz a helyzet tisztázása érdekében – de esetünkben a lekérdezés és a feldolgozás két külön csapat munkája, ami zavart is okozhat.

Magyarország-Románia közötti együttműködések. Első kérdésünk ebben a blokkban: milyennek ítélik a Magyarország és Románia közötti határon átnyúló együttműködések. A válaszok:

Határon átnyúló együttműködések színvonala	Nagyon jó	Megfelelő	Inkább nem
Magyarország	31%	53%	16%
Románia	48,2%	50%	1,8%

A kérdőíven feltüntetett negyedik opciót (egyáltalán nem megfelelő) senki sem jelölte be. A válaszok arra utalnak, hogy Erdélyben sokkal pozitívabb a kapcsolatok megítélése, amibe belejátszhat egy másik tényező: az erdélyi magyarságnak juttatott magyarországi támogatások. A kérdés nem erre vonatkozott, hanem az államok közötti kapcsolatokra. S ha figyelembe vesszük, hogy fontos kérdésekben (pl. Uz-völgyi katonatemető, visszaszolgáltatott majd visszaállamosított erdélyi egyházi ingatlanok, az orvosi egyetem kérdése, a marosvásárhelyi katolikus líceum körüli bonyodalmak, a Trianoni szerződés megünneplését előíró román törvény, stb.) komoly nézetkülönbségek vannak, akkor az államközi kapcsolatokat nem lehet egyszerűen fele-fele arányban nagyon jónak és megfelelőnek tekinteni. Ebben a kérdésben az erdélyi válaszadók rosszul azonosították, hogy mire vonatkozik a kérdés. A kutatási jelentés elkészítőjének nem feladata a válaszok minősítése, viszont az ilyen típusú tévedéseket jelezni kell. És az igenis valószínűsíthető, hogy a magyar állampolgárok nem tekintik ugyanolyan pozitív jelenségnek a határon túli magyar közösségek támogatását, mint egy ilyen célközösség tagjai.

Vezető partner. A következő kérdésre (Milyen területen látja kiemelten fontosnak a határon átnyúló együttműködések?) válaszopciókat lehetett kijelölni. A válaszadók 78% a kultúrát és az oktatást jelölte be. Pedig igen fontosak a gazdaság, a sport és még folytathatnánk. A következő kérdésre (Kik legyenek a határon átnyúló együttműködések vezető partnerei?) 4 válasz-opció között lehetett választani. Az eredményeket az alábbi táblázat mutatja:

Határon átnyúló vezető partnerek	Önkormányzatok	Egyházak	Iskolák	Civil szervezetek
Románia	25%	17,9%	5,4%	51,8%
Magyarország	39%	11%	39%	11%

Ismételten megjelenik a civil szféra felértékelődése romániai oldalon, főleg azon térségek esetében, ahol – szórványhelyzetben – a helyi magyarság vagy nem rendelkezik, vagy csak jelképes képviseléssel rendelkezik a helyi közigazgatás intézményeiben. Ami pedig az egyházak potenciális projektvezető szerepét illeti, egyértelmű, hogy maga az egyház

államközi projekteket nem futtathat, csak valamilyen egyházi szerveződés – pl. alapítvány vagy szolgálat – de ezek már a civil szférának a részei.

Futamidő. A határon átnyúló projektek futamidejét illetően a romániai válaszadók 70,4%-a, a magyarországiak 46,7%-a részesíti előnyben a több éves, hosszú futamidejű programokat.

Testvér települési kapcsolatok. Ilyen kapcsolatok meglétét kutató kérdéseinkre a válaszok:

Testvér települési kapcsolatok	Igen, több	Van, de kevés	Nincs	Nem tudom
Románia	82,9%	7,3%	2,4%	7,3%
Magyarország	80,4%	5,4%	1,8%	12,5%

Mivel nem tudjuk, hogy a válaszadók településein hány ilyen kapcsolat létezik, a válaszokat elfogadjuk ebben a formában. Úgy tűnik, az erdélyi oldal enyhe túlsúllyal rendelkezik. A már hivatkozott kutatásban (Bodó Barna: Határtérség és együttműködés, 2006) azt láthattuk, hogy ahol a magyarok lélekszáma helyben jelentősnek mondható (meghaladja a 20%-t), léteznek magyarországi testvér települési kapcsolatok.

Következő kérdésünk a kapcsolatok jellegére vonatkozott, a válaszok a következők (zárójelben az esetszám): kulturális (69), gazdasági (59), sport (17), szociális (4).

Mivel erdélyi oldalon, olyan településeken, ahol a magyarság szórványban él, a testvér települési kapcsolatok alakulásába – képviselő hiányában – a magyar közösség tagjai nem tudnak beleszólni, megkérdeztük: meg kell(ene)-e kérdezni a helyi közösséget a kapcsolatfelvételekkel illetően? A határ mindkét oldalán az igen válaszok képezték a döntő többséget: Magyarországon a válaszadók 79,7%, Erdélyben 75%-a válaszolt igennel.

Egy elsősorban magyarországi válaszadókat illető kérdésre (Mennyire szempont magyarországi települések esetében, hogy a határon túli településen éljenek magyarok?) az erdélyiek is válaszoltak, íme az eredmények:

	Fontos	Nem fontos
Magyarország	72,3%	26,7%
Románia	41,7%	54,2%

Két válaszopciót (nem kiemelten fontos és nem tudom) kihagyunk, mert a magyarországi válaszadóknál nem szerepel. Figyelemre méltó, hogy magyarországi oldalon a határon túli magyar közösség léte erősebb motiváló tényezőként jelenik meg.

Miként ilyen esetekben szokás, a kérdőív végén felkínáltuk a lehetőséget további kommunikációra – ilyen igényt senki nem jelentett be.

Következtetések

Minden kapcsolatépítés két alapvető kérdést illetően feltételez világos választ, ezek: a jó helyzetismeret és annak tisztázása, hogy a kapcsolat révén milyen plusz értéket kívánunk elérni. Ezeket a kérdéseket kérdőíves kutatással nehéz vizsgálni, (strukturált) interjúk és fókuszcsoportos beszélgetések során lehet ezekre a kérdésekre minden szempontból kielégítő választ kapni. Ennek a kutatásnak a keretében kérdőíves felmérést végeztünk, vagyis előfeltételeztük, hogy a határon átnyúló együttműködések szereplői saját helyzetüket kielégítően ismerik, és az együttműködések során világos számukra, hogy mit szeretnének elérni.

A kutatás nem tér ki arra, hogy a határon átnyúló együttműködések szereplői mennyire követnek általános nemzetpolitikai szempontokat – mert ez is felmerülhet. A nemzetpolitika kormányzati nemzetépítés, és mint nemzetpolitikai stratégia a külhoni magyar közösségek gyarapodása érdekében fogalmaz meg célokat a magyarországi politika és közigazgatás, valamint a határon túli közösségek, ezek közképviselője számára. A Fidesz-KDNP vezette önkormányzatok esetében létezik bizonyos elköteleződés ebben a vonatkozásban, amelyet a nemzetársak segítése motivál. Vagyis bármilyen várható pozitív hozadékat megelőz a segítségnyújtást célzó kapcsolatteremtés. Kisebbségi oldalról és létezik prekondicionáló tényező: a támogatások iránti igény. Egy kisebbségi közösség még tömbhelyzetben³⁶ sem mondhat le az anyaországi (kulturális-politikai-gazdasági) támogatásról, szórványban pedig kimondottan szüksége van erre. Vagyis az anyaországi önkormányzatok és civilek a határon túli nemzetársi helyi közösségekkel elvben akkor is kapcsolatra törekednek, ha semmilyen sajátos célt nem fogalmaztak meg.

Az együttműködési kapcsolatok alakulása soktényezős folyamat, a kutatás során ezek közül néhány tényezőt illetően megfontolandó következtetésekre jutottunk. Nézzük meg azokat a helyzeteket, amikor a kutatás nem várt információt tárt fel.

Fontos lehet bizonyos közéleti feladatok vállalása során a *végzettség*, a kutatási eredmények azt mutatják, hogy a civil szférában dolgozók végzettsége általában (súlyozva) a többi szereplőnél magasabb, illetve azt is, hogy az erdélyi válaszadók végzettsége némileg magasabb a magyarországiakénál. Az alacsony esetszám miatt ezt nem lehet általánosítani, az viszont releváns adat, hogy Erdélyben a civilek és a magánszféra részaránya jelentősebb, mint Magyarországon, vagyis Erdélyben a transznacionális együttműködések iránti a civil és magán szférában magasabb az érdeklődés, mint Magyarországon.

A kutatás azt mutatja, hogy kisebbségi léthelyzetben a kulturális tevékenységek megvalósítói elsősorban a civil szervezetek (67%), de az egyházak (27%) és iskolák (22%) is sokkal nagyobb szerepet játszanak a kulturális szükségletek kielégítésében, mint a szakintézmények. Magyarországon a szakintézményeké a legjelentősebb szerep (54%),

³⁶ A kisebbségek lakóhelyükön illetve annak térségében képezhetnek markáns többséget – ezt nevezzük esetünkben tömb-magyarságnak. Ha a kisebbség demográfiai és politikai értelemben kisebbség, de elég erős ahhoz, hogy a helyi közigazgatásban hangsúlyosan jelen legyen, befolyásolni képes a döntéseket, akkor front-helyzetről beszélhetünk. Amennyiben a kisebbség demográfiai súlya csak azt teszi lehetővé, hogy a helyi politikában jelen legyen, illetve olykor ezt sem, vagyis amikor etnikai mivoltának megőrzéséhez segítségre van szüksége, akkor szórványról beszélünk.

vagyis a kultúra-szolgáltatók többnyire valamilyen biztos pénzalappal (és fizetéssel) rendelkeznek, ami kisebbségi magyaroknál nincs így. Erre a helyzetre vonatkozik az ismert közvélekedés, hogy kisebbségi léthelyzetben a civilek és az egyház felelőssége az identitás megtartásában rendkívüli.

A szakmai ismereteket illetően egyetemre és szakiskolába közel azonos arányban jártak Magyarországon és Erdélyben, és a magántanár (Erdély) illetve falubeli mesterek említési százaléka is közel azonos. Két jelentős különbséget mutat a kutatás: a szülőktől való ismeret szerzésben Erdélyben a magyarországinál ötször nagyobb esetszám szerepel, ugyanakkor az autodidakta felkészülés a magyarországi válaszok esetében egyáltalán nem szerepel. Ami azt jelenti, hogy az erdélyi magyar társadalom sokkal inkább kötődik a történelmi formákhoz, a modernizáció folyamatai kevésbé alakították át – és ezt alighanem fontos igazságként kell elfogadnunk. Ismert tétel: a kisebbségi közösségek konzervatívabbak a nemzeteknél. Ugyanezt a vélekedést erősíti a médiahasználattal kapcsolatos kérdésre kapott válasz: az erdélyiek ezen a téren is mintha konzervatívabbak lennének (twitter, instagram, pinterest, viber használatában jelentős a lemaradásuk).

A kulturális szolgáltatók számára meghatározó a korcsoportonkénti részvétel. Ismert vélekedés, hogy a közösségi rendezvényeken többnyire az idősebb korosztály tagjai vesznek részt. A kutatási adatok szerint az érdeklődés a felnőttek (25-65 évesek) korosztályában a legnagyobb (40%), és az idősek (+65) 31%-os adata is alatta van a fiatalok (18-25 évesek) csoportja (35%) értékének. Ez nagyon fontos jelzés lehet, és ha ezt más kutatások is visszaigazolják, akkor stratégiai változásokra is sor kerülhet a közösségépítés területén.

Van olyan kutatási kérdés, amelyre a válaszok dilemmát okoznak. A következő kérdésre kapott válaszok igen meggondolkoztatóak. Fontos volna feltárni, miért van az, hogy arra a kérdésre, hogy miként alakult a kulturális élet, a közösségépítő tevékenység a saját környezetükben, a magyarországi válaszadók mindössze 14%-a válaszolt, és csak azok, akik szerint a helyzet javuló. Az ilyen helyzet, hogy a válaszadók 86% nem válaszol, valamilyen bizalmatlanságot sugall.

A pályázás korunk egyik meghatározó forrásszerzési gyakorlata, és a támogatási források léte és mibenléte meghatározó. A kérdéseinkre kapott válaszok szerint a pályázati sikeresség Erdélyben magasabb, mint Magyarországon – ami megtévesztő lehet. Erdélyben a legtöbb civil szervezet a Communitas Alaphoz nyújt be pályázatot, ahonnan a kis civil szervezetek kaphatnak nem túl nagy összegű, de számukra létfontosságú támogatást. Ez nem jelenti azt, hogy az erdélyi magyar civil szervezetek több forrással rendelkeznek, mint a magyarországi társaik.

A kutatás keretében arra is választ kerestünk, hogy a megkérdezettek szerint mit kellene tenni a helyi közösségekért végzett tevékenységek javulása érdekében. A válaszok teljesen sablonosak – amire részben számítottunk. Szükségesnek tartottuk személyre szabni a következő kérdést: Ön mit tenne a helyi közösség fejlesztése érdekében? A kapott válaszok (mozgósítás, programszervezés, a helyi közösség jobb megismerése, gazdasági képzések szervezése, gazdasági alapok fejlesztése, civil szervezetek szerepének megerősítése a döntéshozásban, modern eszközök használatának szorgalmazása, néptánc oktatás) jelentős mértékben megegyeznek a korábbi kérdésre adottakkal – mindkettő nyitott kérdés volt, nem egy adott sorból kellett kiválasztani a preferenciákat. Ebből akár azt a következtetést is meg

lehet fogalmazni, hogy ezen a területen is teret nyert a formális, a *tesszük mert szokás* szemlélet. A közösségszolgálat motivációinak további vizsgálatára volna szükség.

Kimondottan a projekthez igazítottuk azt a kérdést, hogy: Miként értelmezi a transznacionális, határon átnyúló együttműködéseket? Összesen 36-an válaszoltak, ami már önmagában is jelzés értékű, bizonytalanságra utal. A szövegszerű válaszok olykor egyszavasak (jól!), vagy erre redukálhatóak miközben a válaszoknak a fenti idézett értelmezési mezőbe kellene illeszkedniük. Mit ért az EU-s kohéziós politikából az, aki ennyit válaszol: jól érti. A kérdésre nem válaszolt a lekérdezettek 82%, vagy mert bizonytalan, vagy mert nem ismeri, mit és miért kellene és lehetne tenni a kohéziós politikában.

A kohéziós politika céljaira vonatkozó kérdésre adott válaszok sem győznek meg arról, hogy a válaszadók értenék a helyzetet, ilyeneket válaszoltak: legyen konstruktív, fogalmazzák meg jól a célokat; hasznosak és hozzájárulnak a térség fejlődéséhez; az együttműködés mindkét fél céljait szolgálja; azonos nemzetek közötti együttműködés fontossága. Figyelem, az utóbbi a magyar nemzetpolitika tétele, nem EU-s cél. És van egy válasz (sehogy), amelyet nem is lehet kommentálni.

A transznacionális együttműködésekkel kapcsolatos első kérdésre adott válaszok jelzik, hogy a válaszadók felületesen kezelték a kérdőívet, a válaszokat nem fontolták meg. Megkérdeztük, ismernek-e ilyen együttműködést, a válaszolók közel fele (99) írta be az igent. A következő kérdésre (miként vett részt?) a válaszolók 25,2%-a állítja, hogy részt vett egy ilyen projektben. További 3% (6 válaszadó) jelzi, hogy behívták ilyen projektbe – ami megint kérdést indukál, hiszen ha meghívták, akkor résztvevő volt. 15% a válaszadóknak állítja azt, hogy ezekre a kérdésekre odafigyel, követi a folyamatokat. Ez azt jelenti, hogy az előző kérdésre igent válaszolók (99, közel 50%) közötti és az erre a kérdésre válaszolók (42,2%) közötti különbségre nincs magyarázat.

A magyar-román államközi kapcsolatokról a megkérdezettek véleménye jó és nagyon jó. A kérdőíven feltüntetett további opciókat (nem jó, egyáltalán nem megfelelő) nem jelölték be. A válaszok arra utalnak, hogy Erdélyben pozitívabb a kapcsolatok megítélése, amibe belejátszhat egy másik tényező: az erdélyi magyarságnak juttatott magyarországi támogatás. A kérdés nem erre vonatkozott, hanem az államok közötti kapcsolatokra. S ha figyelembe vesszük, hogy több kérdésben (pl. Uz-völgyi katonatemető, visszaszolgáltató majd visszaállamosított ingatlanok, orvosi egyetem kérdése, a marosvásárhelyi katolikus líceum körüli bonyodalmak, a Trianoni szerződés megünneplését előíró román törvény, stb.) komoly nézetkülönbségek vannak, akkor az államközi kapcsolatokat nem lehet egyszerűen fele-fele arányban nagyon jónak és megfelelőnek tekinteni. Ebben a kérdésben az erdélyi válaszadók rosszul azonosították, hogy mire vonatkozik a kérdés. A kutatási jelentés elkészítőjének nem feladata a válaszok minősítése, viszont az ilyen típusú tévedéseket jelezni kell. Az azonban igenis valószínűsíthető, hogy a magyar állampolgárok nem tekintik ugyanolyan pozitív jelenségnek a határon túli magyar közösségek támogatását, mint egy ilyen célközösség tagjai.

Végül még egy kérdésre térnénk ki, ez a projektek vezető partnerének kiléte. Itt ismételtelen megjelenik a civil szféra felértékelődése romániai oldalon, főleg azon térségek esetében, ahol – szórványhelyzetben – a helyi magyarság vagy nem rendelkezik, vagy csak jelképes képvisellel rendelkezik a helyi közigazgatás intézményeiben. Ami pedig az egyházak potenciális projektvezető szerepét illeti, egyértelmű, hogy maga az egyház

államközi projekteket nem futtathat, csak valamilyen egyházi szerveződés – pl. alapítvány vagy szolgálat – de ezek már a civil szférának a részei.

Általános következtetés: a válaszok alapján nem alakíthatunk karakteren eltérő képet a határ két oldalán létező közösségi szerepvállalókról, a különbségek léteznek, de a lényegét illetően nem jelentősek. Ezek okai: a térség közös történelme, a mai lehetőségek hasonló volta. Jelentősebbek a különbségek a kisebbségi oldalon a tömbben és szórványban élők között, ugyanis a helyi társadalomban igen eltérőek ezek lehetőségei.

Azt megmutatta a kutatás, hogy a megvalósuló tevékenységek hozzájárulnak a térség fejlődéséhez, a kisebbségi közösségek létfeltételei javulnak ezáltal. Azt is látjuk, hogy szükség van a szakpolitikai szakértők látókörének szélesítésére, az innovatív szakpolitikai tervezési és végrehajtási gyakorlatok jobb megismertetésére, az egész problematika szélesebb körű megismertetése révén pedig a szakpolitikai tervezés és végrehajtás minősége is javulhat a résztvevő országokban.

A kutatás során azzal a kérdéssel nem foglalkoztunk, hogy a kutatás eredményei miként hasznosíthatók a gyakorlatban – ez a projekt vezetőinek a kérdése, a válasz megfogalmazása is őket illeti meg. A kutatás végén szakpolitikai javaslatokat nem fogalmazunk meg – munkánk jellege feltáró. Azt menet közben is jeleztük, hogy több olyan kérdés, dilemma merült fel menet közben, amelyek indokoltá tennék egy hasonló jellegű újabb kutatás elvégzését.